

A *Médiakutató*ban rendszerint szaktanulmányokat közlünk. Ezúttal azonban eltérünk e hagyományunktól, és e lapszámunkban egy olyan visszaemlékezést, rövid memoárt adunk közre, amely forrásértékű, és így joggal tart számot a szamizdat történetét kutatók figyelmére – A szerk.*

Jakab Lajos

Szamizdatos emlékeim

Mi volt a szamizdat? Röviden ezt mondanám: a szocializmus idejében sok könyvet nem lehetett kiadni; az engedély nélkül kiadott könyvek, újságok neve volt az, hogy szamizdat. Aki mégis engedély nélkül kiadott akkor könyveket, az „sajtórendészeti szabálysértést” követett el, és büntetést kapott. Magyarországon főleg az 1980-as években több szamizdatkiadó működött, ezek közül az egyiket vezettem én. Részvételemmel összesen 16 kiadvány jelent meg, elsősorban az ÁRAMLAT szamizdatkiadó emblémájával. A szamizdatkiadáson kívül gyakran vettem részt tüntetéseken, elvittek a rendőrök, elvették tőlem a szamizdatokat. Erről szól ez az írás.

A kezdetek

Úgy volt, hogy szerettem a zenét, sokat jártam koncertekre. Előfordult, hogy hetente többször is mentem koncertre. Ezenkívül érdekelt a politika. És ugyanakkor tudtam, hogy a pártállami rendszer nem demokratikus, hiszen csak egy párt létezett, legfeljebb személyek között választhattunk. (A nyugat-európai országokat sem tartottam igazán demokratikusnak. De ez más ügy.)

Szóval a fenti három dolog volt az, ami engem ezen a téren mozgatott. Kerestem azokat a zenekarokat, amelyek akkoriban a hírek, a baráti információk szerint a rendszert kritizáló dalokat játszottak.

Egy délután láttam a tévében egy rövid KISZ-es műsort, amelyben részleteket mutattak egy Beatrice-koncertről. A koncertrészleteket a műsorban szereplő fiatalok megvitatták, és kritizálták a zenekart. A műsor célja az volt, hogy az embereket elrettentse, és eszükbe se jusson elmenni a Beatrice koncertjeire.

A néhány perces koncertvideó éppen az ellenkező hatást érte el nálam. Ahelyett, hogy megutáltam volna a Beatricét, kíváncsivá váltam, és ettől kezdve kerestem, hogy hol nézhetném meg a Beatrice zenekart. Aztán megláttam egy kis plakátot, amelyen egy Beatrice-koncertet hirdettek. Ez 1979-ben vagy 1980-ban történt.

Emlékszem, valahol a Soroksári úton egy vállalati művelődési házban, pontosabban annak az udvarán volt a koncert. Nagyon nagy hatással volt rám a zene. Meg is ismerkedtem egy-két emberrel a közönségből, és onnantól kezdve telefonon hívogattam őket, hogy megtudjam, mikor lesz a következő koncert.

Az egyik Beatrice-koncert a XI. Kerületi Bercsényi utcában, a Műszaki Egyetem kollégiumában volt. A koncert végén Nagy Feró bejelentette, hogy a következő hétvégén a zenekar kirándulni megy, találkozunk a Batthyány téren reggel. Azt hiszem szombat volt a nap. Én elmentem a találkozóra. Ott voltak a zenekar tagjai és talán 20–30 rajongó. Hévvel mentünk Pomázig, aztán busszal felmentünk Dobogókőre. Jókat lehetett beszélgetni a zenekar tagjaival, de a rajongók egymással is beszélgettek. Itt megismerkedtem még néhány emberrel, többek között olyanokkal, akikkel még ma is tartom a kapcsolatot; például Vágner Annával, aki gépíró volt.

* A szamizdat történetéről lásd még Sükösd Miklós „A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban” című írását lapunk 2013. nyári számában – A szerk.

Néhány évvel később én voltam az, aki elsőként mutatott neki szamizdatot. Egy kicsit még később Vágner Anna (Nusi) lett a szamizdat első számú gépírónöje.

De vissza 1980–81-hez. A Beatricén kívül más zenekarok is népszerűek voltak az ellenzéki gondolkodású fiatalok körében. Ilyen volt az URH, a Kontroll Csoport, az Európa Kiadó, a punkok s a többi. A dalok gyakran erősen politikai tartalmú, a hatalmat bíráló szövegűek voltak. Ezeken a koncerteken az ember szinte úgy érezte magát, mintha valami ellenzéki gyűlésen lett volna. A szocializmus diktatúrájában ezek a helyek a „szabadság picike szigetei” voltak a számunkra.

Eddig még nem mondtam: én ekkor úgy 30 éves voltam, és különböző vállalatoknál egyetemem végzett közgazdászként dolgoztam.

A koncerteken többek között megismerkedtem Kurdi Zolival, aki akkor körülbelül 18 éves volt. Ő járogatott Rajk László V. kerületi, Galamb utcai lakásába, a „szamizdatbutikba”, ahol lehetett venni illegális könyveket, újságokat. Zoli hozott nekem is szamizdatokat. Én megvettem és olvastam ezeket a kiadványokat. Néhányat továbbadtam ismerőseimnek.

Lengyelországban

1983 nyarán fontos dolog történt. Szamizdatos társaimmal, Égerszegi Péterrel, Gehér Józseffel, Kurdi Zolival, Laczik Erikával, Rózsa Gáborral a pápai látogatás idején elmentünk Lengyelországba. Június 18–19-én a pápa Czestochowában járt. Éppen akkor mi is ott voltunk. Számunkra lelkesítő volt látni a lengyelországi tüntetéseket, amelyeken mi is részt vettünk. Akkoriban Magyarországon még szinte semmi mozgolódás nem volt. A lengyelországi, a hatalommal szembeszálló ellenzéki mozgalmak miatt nagyon felnéztünk a lengyelekre. Ők felléptek a diktatúrával szemben! Mivel mi is részt vettünk a tüntetéseken a lengyelekkel együtt, néha épp csak megúsztuk verés nélkül a veszélyes helyzeteket a lengyel rendőrökkel.

1. kép. A rendőri fellépés

2. kép. A lengyel jelvény

Forrás: Kurdi Zoltán

Gehér Józsi akkoriban lengyelül tanult, és a segítségével egy vászonra felírtuk lengyelül körülbelül ezt a szöveget: „Kelet-Európa reménye a Szolidaritás”. Ezt a transzparenst kifestve mentünk Czestochowa főutcáján, négyen-ötven magyarok, déltájban, valószínűleg 19-én. Egy idő után letértünk a főutcsról, és abban a pillanatban hirtelen megjelent egy rendőrautó, lecsaptak ránk! Igazoltattak bennünket, elvették az útleveleinket.

Feltűnő jelenet alakult ki az utcán, mire sok lengyel gyűlt körénk. A rendőrök be akartak tuszkolni bennünket az autójukba. Nem hagytuk magunkat. Az adatainkat felírták ugyan, de mivel ellenálltunk, az útleveleket végül nem vették el, visszaadták, és elengedtek bennünket.

Én legalábbis csak a rendőrségi hercehurca után fogtam fel, hogy Kurdi Zoli végig nem volt velünk. Ugyanis amikor lecsaptak ránk a rendőrök, neki sikerült megszöknie, és bemenekült egy közeli házba. Ott felment az emeletre, bekéredzkedett egy lakásba, és fentről, az ablakból fényképeket csinált a rendőrökről és rólunk, amint éppen dulakodás, vita alakult ki. (A fényképek megvannak, lásd az 1. képet.) Amikor eljöttünk Lengyelországból, attól féltünk, hogy a lengyel-csehszlovák határon problémáink lesznek, de végül is simán kiengedtek bennünket Lengyelországból. (Sok lengyel szamizdatot vittünk ki az országból, amelyet elvehettek volna tőlünk.)

Más dolgok mellett ezt a jelvényt hoztam Lengyelországból (lásd a 2. képet). (Néha még mostanában is felveszem.)

Az első nyomdai kapcsolat

Visszatérve a magyarországi helyzetre, közben lett egy ismerősöm, G. János, aki nyomdász volt, és zenekarokban is játszott. Ő a Fővárosi Tanács nyomdájában dolgozott. (Azóta már meghalt.) Jánost rávettem, hogy nyomtasson néhány oldalas szamizdatokat a munkahelyén. Ő beleegyezett.

Eddig soha nem mentem fel Rajk Galamb utcai lakásába (nem mertem, nem akartam kockáztatni), de ezek után rászántam magam, és az egyik „fogadóórában”, amikor a szamizdatbutik nyitva volt, felmentem, és beszéltem Demszky Gáborral. Felajánlottam neki, hogy tudnék nyomtattatni szamizdatot ofszet eljárással.

Ő annak idején rendszeresen megjelentette Hírmondó című újságját, amely stencilgépen készült. Végül azt beszéltük meg, hogy a Hírmondóhoz az ofszettel készítendő mellékleteket én fogom csináltatni. Néhány alkalommal ez így is történt.

A kívülállóban itt felmerülhet a kérdés, hogy miként érthettem én ezekhez a nyomdai technikákhoz, ha ilyen jellegű végzettségem egyáltalán nem volt. Nos, a válasz az, hogy egy-két év alatt – persze csak nagyon alapszinten – meg lehetett ismerni a legfontosabb technikákat. Sőt, szükséges is volt ez az alaptudás például akkor, amikor a nyomdással megbeszéltem, hogy mit hogyan kellene csinálni. A könyvkötéssel kapcsolatos dolgokat is meg kellett és meg lehetett tanulni alapszinten. Ha a dolgok technikai oldalát nézzük, túrhetően működött a könyvkészítés a valójában amatőr szamizdatosok részvételével, irányításával.

Sok embert ismertem, és úgy adódott, hogy G. Jánoson kívül más nyomdászismerősöm is lett, aki vállalta szamizdat nyomtatását a munkahelyén – természetesen feketén, titokban. Ezek a helyek többnyire kis, szövetkezeti nyomdák voltak, ahol könnyebb volt kijátszani a hatalom ellenőrzését. Közben G. Jánossal megromlott a viszonyom. Állandóan azon ment a vita, hogy mennyit fizessenek neki a nyomtatásért. Végül megelégteltem a dolgot, és már nem adtam neki több szamizdatos munkát. A további munkákat már a másik nyomdással intéztem. (A nevére már nem emlékszem.)

A Beszélő 8. száma. Szamizdatkészítés lakásokon

Demszky Gábor 1983 vége felé vagy 1984 elején bemutatott Kőszeg Ferencnek, a Beszélő egyik szerkesztőjének.

A történethez hozzátartozik, hogy előtte már hosszabb ideje nem tudott megjelenni a Beszélő 8. száma. Többször is lebuhtak. Kérték a segítségemet. Emlékszem, Kőszeg a Ferenciek terén – az akkori Felszabadulás téren – lakott. Egy késő este, 10 óra táján találkoztunk, kimentünk a lakásából a teljesen néptelen térre, mert féltünk attól, hogy a lakása be van mikrofonozva, és biztonságosabb volt a jó zajos metróban beszélni. (A lakásban egyébként a fontosabb dolgokat papírra írtuk, és némán mutogattuk a cetlit egymásnak.) Én vállaltam, hogy ofszet-eljárással kinyomtattatom a Beszélő 8. számát. Ez volt az oka annak, hogy a 8. szám, amelyet én nyomtatattam ki, másképpen nézett ki, mint az összes többi Beszélő. Hiszen a többi Beszélőt nagy méretben (A4), stencilgépen készítették, az általam kinyomtattott 8. szám pedig kis méretben, ofszettel készült.

A nyomdából az elkészült lapokat egy hét közepe tájékán, talán csütörtökön hoztam el. Egy lakásba vittem a nagy mennyiségű anyagot. Demszky Gábor segített a behordásban. Érdekes, hogy a lakás éppen az akkor még javában működő Kossuth mozi felett volt, a Váci úton. A lakás gazdája több napra elment, így az üres lakásba vittük a rengeteg papírt. A hétvégén aztán – azt hiszem, péntek este – elkezdtük a lapokból a Beszélők összeállítását.

Körülbelül hatan voltunk, fiúk, lányok. Nagyjából 48 órára „bezártuk” magunkat a lakásba, és keményen, éjszakákba nyúlóan dolgoztunk. Közben se ki, se be. Konspirációs, biztonsági okokból senki nem hagyhatta el a lakást. Ezt azért mondom el ilyen részletesen, mert ez volt a jellemző az ilyen szamizdat könyvkötészeti munkákra, általában így történtek a dolgok.

A munka vége felé, talán vasárnap délelőtt azért történt valami váratlan dolog. Csengettek. Már azt hittük, a rendőrség jött meg. Nagyon meg voltunk ijedve. De szerencsére csak a lakás gazdája érkezett meg a megbeszéltnél korábban. Így nem lett semmi baj, sikerrel fejeztük be a munkát.

Elkezdenek követni

Aztán Demszky Gábor bemutatott Krassó Györgynek is. Ő az M.O. kiadványait, könyveket készített (M.O. = Magyar Október). Valamilyen okból a könyvek borítóját nem tudta kinyomtatni, ezért volt szüksége a segítségemre. Lehet, hogy a nyomdászkapcsolata csak a könyvek belső oldalait merte vállalni, a borítót, amely már feltűnő lett volna, nem vállalta. Én vállaltam néhány könyv borítójának a nyomtatását (Wiktor Woroszylski: *Magyarországi napló*; Bibó István: *A magyar forradalomról*). Mindez 1984 vége felé történt.

Később megkeresett engem Gehér Józsi, akivel sokszor mentem együtt koncertekre, sokat beszélgettünk a szamizdatról stb. A részletekre pontosan már nem emlékszem, de a lényeg az, hogy a későbbiekben G. Jánosnak már nem én, hanem Gehér Józsi adta a szamizdatos munkákat.

Ebben az időben a Phylaxia nevű vállalatnál dolgoztam közgazdasági osztályvezetőként. Ez Kőbányán, a Szállás utcában volt. Mivel már egyre aktívabb voltam a szamizdatban, a munkahelyemre utazáskor és vissza rendszeresen figyeltem, hogy követnek-e. Tudtam, hogy néznek ki a „követők”. Nálam tapasztaltabb szamizdatosokkal, például Demszky Gáborral beszéltem erről. Tudtam, hogy általában milyen korúak, hogy többnyire válltáskát hordanak, abban tartják a rádiójukat. Akkor még természetesen nem volt mobiltelefon.

Sokáig nem láttam semmi feltűnőt körülöttem. Eléggé biztosra vehető volt, hogy nem követnek. Aztán kaptam a hírt, hogy Gehér Józsi lebukott G. Jánossal. Gehérék lebukása után egy nappal hirtelen megláttam a követőket, és akkortól kezdve már rendszeresen követtek. Valószínűnek tartom, hogy a lebukás után a vallatáskor G. János a rendőröknek beköpött, és ezért kezdtek el követni engem.

Kérdés, hogy mi történt, milyen feltűnő változások következtek be, amikor elkezdtek követni. Már említettem, Demszky Gábortól tudtam, nagyjából hogyan néznek ki a követők. Általában 25–30 éves fiúk, lányok voltak, válltáskával.

Ha egy adott napon követtek, akkor azt általában már reggeltől kezdték, miután otthonról elindultam a dolgaimat intézni. A reggeli indulás után, egy-két óra múlva, már szinte ráismertem arra a négy-öt emberre, akik mászkálgattak egész nap utánam. És utána, a nap folyamán „ismerős arcokat” láttam jönni magam után, vagy éppen valamelyikük várt az előttem lévő utcasarkon. Ha a viselkedésemből valami módon látszott (például mosoly, feltűnő ránézés stb.), hogy felismertem őket, akkor ez láthatóan nagyon bosszantotta őket.

Szamizdatkiadót alapítunk. Az első lebukás

Ezek a dolgok körülbelül 1984 második felében történtek. Ekkortájt Égerszegi Péter, Gehér Józsi, Kurdi Zoli és én elhatároztuk, hogy szamizdatkiadót alapítunk. A tervek szerint először Koestler *Sötétség délben* című könyvét akartuk kiadni. A kiadó neve Szabad Idő lett. Én azt szerettem volna, hogy Áramlat legyen, de kisebbségben maradtam.

A könyv készítésével kapcsolatban a nyomdai dolgokat én intéztem, hiszen csak nekem voltak nyomdai kapcsolataim. Sajnos a nyomdász nagyon megbízhatatlanul, néha rossz minőségben végezte a munkáját. Először elkészítette a könyv lapjait, aztán kinyomtatta a könyv borítóját. De a borító nagyon rossz minőségben készült el, és újra kellett nyomtatni. Ment az állandó huzavona.

Azokban az időkben kevés embernek volt telefonja. Nekünk a lakásban nem volt telefonunk. A telefonálásaim általában a munkahelyemről intéztem, így a nyomdászt is a munkahelyemről hívogattam, mert sajnós a minőségi problémák miatt sokszor kellett telefonálnom. Valószínűleg ez volt a hiba. Valószínűleg lehallgatták a munkahelyi telefonomat, és így tudták meg, hogy ki a nyomdász, aki nyomtatja a könyvet és a borítót. A lényeg az, hogy egyik reggel, amikor bementem az irodámba, két civilbe öltözött rendőr várt engem. Az irodámban, az egyik szekrényben sok, több mint 100 szamizdat volt eltéve. Ott tartottam őket, gondolván, hogy ott biztonságban vannak. Tévedtem.

Kérdezték tőlem, hogy mi van a szekrényben. Mondtam, hogy semmi különös. Aztán mondták, hogy ott bizony szamizdat van. Szóval lebuktam.

Aztán egész délelőtt, körülbelül három órán keresztül tartott a kihallgatás, kérdezgettek az irodámban. Rá akartak venni, hogy legyek besúgó, de én nem álltam rá. Végül elmentek, elvittek talán 100 szamizdatot. De előtte aláírtattak velem egy papírt, hogy amikről beszéltünk, azok államtitkot képeznek, és ezekről senkinek sem beszélek. Én könnyen vettem a dolgot, és simán aláírtam a papírt. Azért tettem így, mert tisztában voltam azzal, hogy ez a papír semmit sem ér. Nincs jelentősége. Hiszen az, hogy mi az államtitok, nem az én aláírásomtól függ. Vannak erre paragrafusok. Ugyanakkor eleve azt gondoltam, hogy az első adandó alkalommal úgyis el fogom mondani ismerőseimnek, mi történt velem. Eleve nem vettem komolyan ezt a papírt.

Így is történt. Már pontosan nem emlékszem, hogy mikor – lehet, hogy még aznap délután vagy csak a következő nap délután – találkoztam Demszky Gáborral, és elmondtam neki mindent. Emlékszem, a Kálvin téren, az aluljáróban, egy presszóban találkoztunk. Mivel ilyen téren neki már bőven voltak tapasztalatai, tanácsokat adott.

A lebukásom után, néhány nappal később hívtak a főnökömhöz, és a főnök – a gazdasági igazgató – elmondta, hogy tájékoztatta őt a rendőrség rólam és a szamizdatos dolgokról. Bejelentette, hogy ezek után nem maradhatok az osztályvezetői állásomban a vállalatnál. És azt is mondta, hogy ő mennyire kellemetlen helyzetben van miattam. Végül kérésére vállaltam, hogy rövid időn belül kilépek a vállalattól, elhagyom a céget.

Próbáltam más közgazdászállást találni, de végül feladtam a keresgélést, és a sürgetésre távoztam a cégtől. Ettől kezdve már nyíltan, vállaltan csináltam az ellenzéki dolgaimat.

Itt felmerülhet néhány kérdés azokban, akik a szamizdatos világot nem igazán ismerték. A leggyakoribb kérdés az, hogy miből éltünk mi, szamizdatosok? Nos, tény, hogy azok, akik nyíltan felvállalták a szamizdatozást, az ellenzékiiséget a szocializmus idejében, mind elvesztették az állásukat. Kénytelenek voltunk mindenféle féllégális megoldásokat választani a megélhetésünk érdekében. Többen fordításokat készítettek más neve alatt. Saját nevüket nem használhatták ezeknél a munkáknál. Volt olyan, aki magánórákat, például matematika-órákat adott, „korrepetált”. Ilyen voltam én. Akkor, az állásom elvesztése után kezdtem el a lakóhelyem környékén több tanulóat tanítani matematikára. Így szereztem némi pénzt.

A másik idekapcsolódó dolog az, hogy a szocializmus idejében, ha valakinek tartósan nem volt munkahelye, megbüntették. A szabályok szerint ugyanis az ilyen ember „közveszélyes munkakerülést” követett el. Ennek közismert rövidítése volt a KMK. Az ellenzékiek közül mások nem tudom, hogyan kerültek el, hogy KMK-val vádolják meg őket. Én ezt úgy oldottam meg, hogy hivatalosan egy kis cégnél voltam alkalmazásban, mint „bedolgozó”. Elvileg talán valami „műtyürrékét” gyártottam ezerszámra otthon. Valójában egyet se készítettem, nem is tudtam, hogy mit kellett volna csinálnom. Csak papíron voltam a cég alkalmazottja, és így sikerült elkerülnöm a KMK vádját.

Visszatérve a lebukásomra: először 7000 forintra büntettek, ezt megfellebbeztem, végül felemelték a büntetést 10 000 forintra. Ez volt az első határozat (lásd a 3. képet).

Visszatérve a Koestler-könyvre: a másodszor is kinyomtatott borítót a rendőrök elvették, a könyv belső lapjait viszont sikerült eljuttatnom a társaimhoz. Kurdi Zoli Bokros Péter, az Inconnu tagja segítségével kinyomtatta, pontosabban lesztázta (ez egy egyszerű nyomtatási eljárás) a borítót. Nem lett olyan szép, mint az ofset nyomású borító, de a célnak megfelelt. Bokros Péter volt az, aki a legtöbb Szabadidő-, illetve később Áramlat-könyv borítójának a megtervezését, a grafikai munkát végezte. Biztonsági okokból a könyv készítésének további munkáiban én már nem vettem részt, a könyv bekötése nélkülém történt meg. Sokkal később, mostanában tudtam meg, hogy Rózsa Gábor lakásán, az ő segítségével végezték el a társaim a könyv befejező, kötetzeti munkáit.

Megjelent az első önálló kiadványunk.

3. kép. A határozat

Budapesti I. ker. Rendőrkapitányság
mint I. foku szabálysértési hatóság

Szám: 414/a/1984.

H A T Á R O Z A T

JAKAB LAJOS BERNÁT /Mátészalka, 1951. november 19. an: Gál Emilia/ osztályvezető, Budapest, XXII. ker. Mátyás király u. 23. szám alatti lakost, rendőri feljelentés alapján, a Budapesten 1984. szeptember 26-án elkövetett és az Sztv. 159/A §-ba ütköző sajtórendészeti szabálysértés miatt, a megtartott tárgyalás alapján

7000.- /HÉTEZER forint/ Ft pénzbírsággal

b ü n t e t e m.

A kiszabott pénzbírságot a határozat jogerőre emelkedését követő 15 napon belül a mellékelt válasz-levelezőlapon illetékbélyeggel kell leróni. Amennyiben a befizetési kötelezettségének határidőn belül nem tesz eleget, az Sztv. 72.§-a alapján letiltom vagy behajtom, illetőleg a kiszabott pénzbírságot

20 /husz/ nap elzárásra változtatom át.

Jakab Lajos Bernát Budapest, XXII. ker. Mátyás király u. 23. szám alatti lakos által önként beszolgáltatott és az iratokhoz csatolt önvallomásában szereplő tárgyaknak az Sztv. 21.§ /1/ bekezdés a/ pontj alapján elkobzását - megsemmisítését - rendelem el.

E határozatom ellen az 1968. évi I. törvény 68.§ /3/ bekezdése alapján - a kárigény elbírálását mellőző rendelkezés kivételével - a kihirdetéstől számított 15 napon belül a BRFK II. foku szabálysértési hatósághoz címzett halasztó hatályu fellebbezésnek van helye. A fellebbezést az I.foku szabálysértési hatóságnál kell benyújtani /bejelenteni/. A fellebbezés a kihirdetéskor is bejelenthető.

I N D O K O L Á S

A rendelkező részben foglaltak szerint határoztam, mert Jakab Lajossal szemben indított sajtórendészeti szabálysértés elkövetése bizonyítást nyert.

Jakab Lajos cselekményével megszegte a rendelkező részben írt az Sztv. 159/A §-ában foglaltakat.

Az eljárás során Jakab Lajos által önként beszolgáltatott tárgyak elkobzását és megsemmisítését rendeltem el.

- 2 -

Felhivom figyelmét arra, hogy a jövőben tartózkodjon hasonló szabálysértés elkövetésétől, mert ismételt feljelentés esetén a szabálysértési törvény teljes szigorával élek!

Budapest, 1984. október 26.

Jakab
 Jakab Mihályné r. hdgy.
 előadó

Kapja: - elkövető
 - irattár

A rendőrök „kavarnak”. A második Szabad Idő-könyv. Egy kis „krimi”

Később érdekes dolgok derültek ki. Abban az időben Krassónak is voltak rendőrségi ügyei, és a kihallgatása során azt mondták neki, hogy én egy csomó mindent rávallottam. (A részletekre nem emlékszem, de hogy ezt is, azt is ő, mármint Krassó csinálta, mondták a rendőrök rám hivatkozva.) Ez valószínűleg azért történhetett, mert a rendőrök ellentéteket próbáltak szítani az ellenzéken belül, különböző dolgokkal próbálták zsarolni Krassót, és rám hivatkoztak. Azóta egyébként más konkrét, bizonyított esetek is kiderültek, amelyekben a rendőrök az ellenzékiek között ellentéteket próbáltak kelteni.

A második kötet a Szabad Idő kiadó gondozásában Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyve volt. 1985 első felében jelent meg. A teljes nyomdai munkát, sőt a kötetzeti munkákat is én intéztem. A kötetet Nagy Zsolt lakásán, a Kelenföldi pályaudvar közelében végeztük. Mindig nagyon fontos volt, hogy megtaláljuk azt a helyet, egy lakást, ahol ezt a munkát elvégezhetjük. Nekem nagyon fontos volt, hogy olyasvalakinél végezzük ezt a munkát, akit remélhetőleg nem ismernek a rendőrök. És végül is általában viszonylag könnyen sikerült találnom olyan segítőkész társat, aki elvállalta, hogy a lakásán készüljön a szamizdat. Ilyen volt Bánlaki József, Égerszegi Péter, Janoch László, Libisch Győző, Morvai Zoltán, Németh Viktor, Zágón András. Remélem, senkit nem felejtettem ki.

Mivel a Szabad Idő kiadó megbeszélésein én többször kisebbségbe kerültem, ezért kiszálltam a dologból. Először még Gehér Józssival együtt maradtam, aztán tőle is elváltam, és saját magam kezdtem el a szamizdatkönyvek kiadását. Volt nyomdai kapcsolat, több segítőtársam is volt, így meg tudtam oldani a könyvek kiadását.

Egy érdekes esetet mondok el arról, hogyan sikerült néha nyomdai kapcsolatra szert tennem. A most következő kicsit „krimibe illőek”. Volt egy jó ismerősöm, Berényi László, aki a XI. kerületben a Bartók Béla út külső részén dolgozott egy nyomdában. Egyszer, talán egy pénteki napon, délután már csak ő volt a nyomdában. Elkértem tőle a nyomda kulcsát, és a közeli kulcsmásolóban lemásoltattam. Másnap, szombat reggel a másolt kulccsal ketten bementünk a nyomdába, Laci kikapcsolta a riasztóberendezést, hiszen tudta, hogyan kell. És utána elkezdtünk dolgozni. Már nem emlékszem, hogy melyik könyvet nyomtattuk ki. Ő nyomtatott, én meg segítettem neki. Minden sikerült, a nap vége felé elszállítottuk a kinyomtatott lapokat. Berényi Lacival egyébként azóta is tartom a kapcsolatot.

Elindul az Áramlat Kiadó

Aztán önállóan, Áramlat néven kezdtem el könyveket kiadni. Ez ugyancsak 1985 végén volt. Az első Áramlat néven kiadott könyv Konrád György és Szélényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyve volt.

A második kötet Áramlat-kiadásban Hógye Mihály: *Utolsó csatlós?* című könyve volt (1985). (A könyv kétségét fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy Magyarország valóban utolsó csatlósa volt-e Németországnak.)

1985 októberében majdnem elkészült Rakowski (Kis János és Bencze György) *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel* című kötete. Kocsim nem volt, így taxival hoztam el a kinyomtatott lapokat a nyomdából. Csak egy sarkot mentünk, amikor rendőrök állítottak le. Az a rendőrtiszt vezette őket, aki már több mint egy éve „foglalkozott” velem, elvett tőlem szamizdatokat, majd munkahelyi kihallgatás következett.

A Rakowski-könyv teljes kinyomtatott mennyiségét elvették. Nagy anyagi veszteség ért. A veszteség csökkentése érdekében a társaim, segítőim „segélybankót” szitáztak. A grafikai munkát Balassa János végezte. A segélybankót sokan megvették, így valamennyit csökkent a veszteségem. Így nézett ki (lásd a 4. képet):

4. kép. A segélybankó

A rendőrökkel kapcsolatban egy érdekes dolog: az említett rendőrtiszttel lebukásaim alkalmával volt „szerencsétlenségem” többször is találkozni 1984 és 1989 között. Egy alkalommal, lehet, hogy éppen ennél az esetről, már nem emlékszem, csak úgy próbaképpen igazoltattam őt, tehát kértem, hogy mutassa meg az igazolványát. Megmutatta, de csak úgy, hogy letakarta a nevét az igazolványon a kezével. Gondolom ezeknél a III/III-asoknál az volt az előírás, hogy mi szamizdatosok nem tudhatjuk meg a nevüket.

Egyébként a rendőrtiszt azt mondta magáról, hogy ő „Béla”, ami lehet, hogy igaz volt, lehet, hogy nem. Semmi mást nem tudok róla!

Kiadványok 1986 és 1989 között

Aki kíváncsi arra, milyen könyveket jelentettünk meg a fenti időszakban, érdemes elolvasnia ezt a fejezetet. Ha valaki kevésbé érdeklődik a lista részletei iránt, ki is hagyhatja ezt a részt.

Először a *Lengyel forradalom kronológiája 1980* című kötetet említeném meg. A kiadvány 1939-től 1985-ig vázolta fel a fontosabb történelmi eseményeket Lengyelországban, sok forrás és szemtanúk beszámolója alapján. 1986-ban jelent meg.

1986-ban még két kiadványt jelentettem meg. Konrád György egy rövid, de nagyon jó írását (*Az állami ember és a cenzúra*) és Demszky Gáborral közösen Aczél Tamás és Méray Tibor *Tisztító vihar* című könyvét. Az utóbbi elsősorban az 1953 és 1956 közötti Magyarországról szól (AB–Áramlat-közös kiadás).

1986 után hosszabb szünetet kellett tartanom a könyvkiadásban. Nagyon rosszul álltam anyagilag, egészen 1988-ig semmit nem tudtam kiadni.

Aztán 1988-ra összeszedtem magam, és sikerült hat új könyvet kiadnom. A majdnem két éves szünet után egy ismerősöm verseskötetét jelentettem meg először. (A kötet szerzőjének a neve Libisch Győző, az írói álneve Jász Viktor volt.) Olyan hosszú szünetet tartottam a könyvkiadásban, hogy többen már azt hitték, végleg abbahagytam.

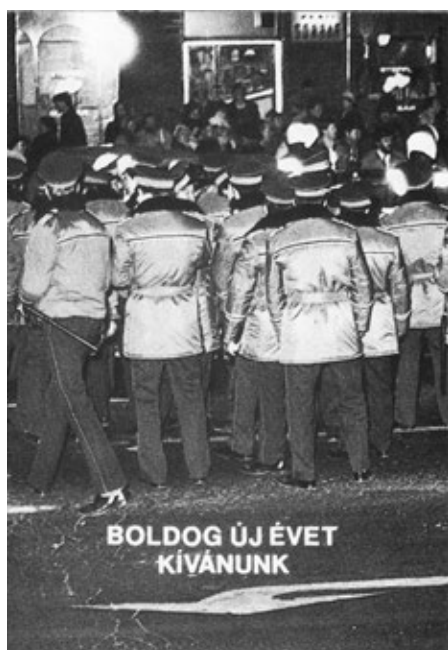
Az 1988-ban kiadott Áramlat-könyvek:

- Jász Viktor: *...avagy csalétek itt e fény?*
- Gosztonyi Péter: *1956 – A magyar forradalom története*. Ez a könyv sok fényképet tartalmazott, ebben volt ez a kötet más, mint a többi szamizdatban megjelent '56-os könyv. Nagy siker volt, több utánnomást is kellett csinálni, összességében mintegy 3000 példányt sikerült kinyomtatni.
- Ludvik Vaculik: *2000 szó* (egy rövid írás).
- *A forradalom sajtója 1956*. Régi tervem volt, hogy dokumentumokat kellene közölni a forradalomról. Kézenfekvő volt, hogy a forradalom napjaiban megjelent újságokat hasonló kiadásban meg kellene jelentetni. Mivel rengeteg ilyen újság jelent meg akkoriban, 1956-ban, valami korlátot kellett szabni. Végül is az lett a döntés, hogy a forradalom minden egyes napjáról készítünk egy-egy reprint újságot. Az így összeállított anyag természetesen sokkal kevesebb volt, mint a Nyugaton megjelentetett újságyűjtemény, de érdekesség, hogy az általam kiadott rövid összeállításban több olyan újság is volt, amelyik még a nyugati gyűjteményben sem szerepelt.
- Zsille Zoltán: *Egy önhit életrajza*.
- Király Béla: *Honvédségből néphadsereg* (Áramlat – MO közös kiadás). Az Áramlat kiadásban megjelent kötetek általában ofszet eljárással, nyomdában készültek. Ez kivétel volt, mert stencilgépen készült. Arra emlékszem, hogy valahol a Csepel-szigeten egy házban csináltuk a nyomtatást és a könyvkötészeti munkát is. A stencilgépet főleg Sulyok Miklós kezelte. Néha voltak technikai gondok, de végül mindig sikerült megoldania ezeket. Legalább három napig keményen dolgoztunk. A könyv elemzésébe nem kezdenék bele. Érdekes, tanulságos mű, de igaz ez az előbb említett könyvekre is. Azt gondolom, hogy jelen írásomnak nem a kiadott művek elemzése a célja.
- Ion Pacepa: *Vörös horizontok*. 1989 elején sikerült megjelentetni Pacepa híres visszaemlékező könyvét. Pacepa hosszú ideig a román Securitate, a titkosszolgálat vezetője volt. Aztán mindenki meglepetésére 1978-ban kint maradt az Egyesült Államokban, akkori szóhasználattal disszidált. Hatalmas szenzáció volt ez akkor. Pacepa

viszsaemlékezése nyilván rendkívül különleges olvasmányt jelentett sokaknak, hiszen belülről mutatta be a román titkosszolgálat működését. A könyv így szamizdatban is nagy siker volt, több utányomást ért meg. Körülbelül 4000 volt a teljes példányszám.

- *Márciusi dalos füzet* (megjelent 1989. március 15-én). Az előző évek március 15-ei ellenzéki felvonulásain én hiányoltam, hogy többnyire csendben mentünk, keveset énekeltünk. Meg persze kevesen tudtuk a dalszövegeket. Ezen akartam segíteni 16 darab március 15-éhez illő dal szövegének a megjelentetésével egy kis füzetecskében. Azt terveztem, hogy majd március 15-én osztogatjuk a füzetet, ingyen a felvonulók között. Így is történt.
- 1989-es kártyanaptár. Ugyancsak az év elején csináltunk egy kártyanaptárt 1989-re (lásd az 5. képet). A Demokrata, az Inconnu és az Áramlat csinálta közösen. Szerintem nagyon jól és viccesre sikerült. Az egyik oldalán rendőrök láthatók háttal, és boldog új évet kívánunk nekik. (Akkor úgy gondoltuk, hogy elmehetnének már a fenébe.) A másik oldalán meg volt a naptár, amelyben benne voltak a *vágyaink*. Például október 23-a piros betűs ünnep volt, június 16-a, Nagy Imréék kivégzésének napja pedig természetesen gyásznapi volt. Ez volt az utolsó szamizdatos kiadványom. Akkor persze ilyenekre nem gondoltam. Csak utána jöttem rá, hogy ez volt az utolsó.

5. kép. A kártyanaptár

Végezetül összefoglalóan a kiadványok listája:

A Szabad Idő szamizdatkiadó kiadásában:

1. Arthur Koestler: *Sötétség délben* (1984)
2. Duray Miklós: *Kutyaszorító* (1985)

Az Áramlat szamizdatkiadó gondozásában:

1. Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1985)
2. Hőgye Mihály: *Utolsó csatlós?* (1985)
3. *Lengyel forradalom 1980 Kronológia Események és történelmi előzmények 1939–1985* (1986.)
4. Konrád György: *Az állami ember és a cenzúra* (1986)
5. Aczél Tamás – Méray Tibor: *Tisztító vihar* (AB–Áramlat-közös kiadás) (1986)
6. Jász Viktor: *... avagy a csalétek itt e fény?* (1988)
7. Gosztonyi Péter: *1956 – A magyar forradalom története* (1988)

8. Ludvik Vaculik: *2000 szó* (1988)
9. *A forradalom sajtója* (1988)
10. Zsille Zoltán: *Egy önhit életrajza* (1988)
11. Király Béla: *Honvédségből néphadsereg* (Áramlat–Magyar Október-közös kiadás) (1988.)
12. Ion Pacepa: *Vörös horizontok* (1989)
13. *Márciusi dalos füzet* (1989)
14. *Kártyanaptár 1989. évre* (Inconnu, ABC, Áramlat, közös kiadás)

Források, kéziratok, „jogdíjak”

Az előző fejezethez nyilvánvalóan szorosan hozzátartozik, hogy a samizdat-kiadványokhoz miként szereztük a forrásokat, a kéziratokat. Nos, a samizdat ezen a téren is jelentősen különbözött a legális könyvkiadástól, újságkiadástól.

Ha csak a saját kiadványokról beszélek, azt tudom mondani, hogy az Áramlat könyveinek körülbelül 60 százalékát nyugaton megjelent könyvek utánnyomása tette ki. Ezekben az esetekben én kerestem meg a könyv szerzőjét, és kértem a szóbeli engedélyét könyvének magyarországi samizdatkiadásához. Például annak idején, körülbelül 1987-ben felhívtam Gosztonyi Pétert a svájci munkahelyén, kérve, hogy járuljon hozzá az '56-os könyve samizdat kiadásához. Örömmel egyezett bele.

Aztán voltak azok a kiadványok, amelyek először az Áramlat kiadásában jelentek meg. Ilyen volt például Vaculik *2000 szó* című írása vagy Jász Viktor verseskötete. (Vaculik írását csehből fordította le az egyik társam, Paulik Antal; magyarul nálunk jelent meg először.)

Konrád *Az állami ember és a cenzúra* című írása már előzőleg is megjelent, de miután én megkerestem az íróval azzal a szándékkal, hogy szeretném kiadni a művét, Konrád jelentősen átírta. Aztán az alaposan átdolgozott írást az Áramlat adta ki.

Ugyancsak Konrád Györggyel beszéltem meg a Szelényivel írt közös könyvüknek a kiadását. A könyv eredetileg Párizsban jelent meg. Aztán Konrád egy utószót írt az Áramlat által kiadott samizdatkötethez az akkori, 1985-ös helyzet alapján. Ezzel az új utószóval jelentettük meg a Konrád–Szelényi-könyvet.

Kérdés, hogy fizettünk-e jogdíjat a kiadott könyvek után? Nos, ez is sajátosan, „érdekesen” történt. Általában ha egy könyv elkészült és komoly küzdelmek árán sikerült megjelentetni és bejuttatni a terjesztőhálózatba, akkor én néhány nappal később megkerestem a szerzőt, és adtam neki öt-tíz tiszteletpéldányt. Ez volt a „jogdíj”. A szerzőkhöz hasonlóan Bokros Péternek, a borítók tervezőjének is adtam néhány tiszteletpéldányt.

A jogi helyzet talán a Pacepa-kötet esetében volt a legérdekesebb. Ez a kötet magyar nyelven eredetileg a Kossuth Kiadó kiadásában jelent meg nagyon, nagyon kis példányszámban, *kifejezetten az MSZMP legfelső vezetői részére*. A könyv akkor talán csak száz-kétszáz példányban jelent meg. Egy ismerősöm ezek közül egyet eljuttatott hozzám, és e példány alapján készült el a samizdatkiadás. Természetesen, ezért a kötetért – ahogy az MSZMP sem – én sem fizettem jogdíjat Pacepának.

A terjesztés

A samizdatozásban természetesen nemcsak az előállítás, a nyomtatás volt a fontos. Nyilván el kellett juttatni az olvasókhöz a könyveket, az újságokat.

A kiadványok példányszáma nagyon változó volt. Azt mondhatnám, hogy az átlagpéldányszám körülbelül 1000 volt. Ha egy kiadványról úgy gondoltam, kevésbé lesz népszerű, akkor például 700 példányban nyomtattuk ki. Ilyen volt mondjuk egy ismeretlen költő verseskötete. De ha valamiről azt gondoltam, népszerű lesz, akkor előfordult a 2500–3000-es példányszám is. Például Gosztonyinak az 1956-ról írt könyve több utánnyomást ért meg. Egy konkrét példa a példányszámokkal kapcsolatban: Mivel én intéztem a Beszélő 8. számának kinyomtatását, ténylegesen tudom, hogy az például 1700 példányban készült.

Tulajdonképpen alapjaiban, a kezdetekben úgy történt a terjesztés, hogy az ember az ismerőseinek adta oda a samizdatokat. Volt olyan ismerős, barát, aki csak egyet kért mindenből magának. És volt olyan, aki ötöt, tizet vett át,

mert továbbadta az ő barátainak. (Az ilyeneknek 20 százalékkal alacsonyabb áron adtam oda a könyveket, figyelembe véve, hogy a könyvek szétszórásával, a találkozó megszervezésével rengeteg munka volt.)

Hogy hogyan történt az elszámolás? Nagyon egyszerűen. Felírtam, hogy kinek hány könyvet és milyen értékben adtam. A fizetés utólag történt. Ez volt a szamizdat „könyvelése”. Visszatekintve azt tudom mondani, hogy a dolog meglepően jól működött. Egy-két kivételt leszámítva mindenki rendesen kifizette az általa elvitt könyveket. A szamizdattal foglalkozók nagy többsége tisztességes, becsületes volt.

Érdekes volt a különböző szamizdatkiadók kapcsolata a terjesztés terén. Ha alfabetikus rendbe szedem, én nagyjából ezekre a kiadókra emlékszem: AB, ABC, Áramlat, Beszélő, Égtájak Között, Hiány, Katalizátor Iroda, MO. Elnézést, ha valakit kifelejtettem volna. Úgy gondolom, a legismertebbeket sikerült felsorolnom. Nos, a lényeg az, hogy a kiadók átvették egymástól terjesztésre a másik termékeit. Csak egy kivétel volt. A Beszélő.

Mindegyik kiadó átvette a Beszélőt és árulta, a Beszélő-csoport viszont nem vett át másoktól könyveket, újságokat. Én például az utolsó időkben már száz-kétszáz példányt vettem át a Beszélőből. Ők viszont nem vettek át tőlem egy általam kiadott könyvet sem, a kiadványaimból nem juttattak be egyet sem a hálózatukba. És igazából nem is nagyon magyarázták meg, miért nem. Én ezen először nagyon meglepődtem, aztán elfogadtam a dolgot, hiszen a Beszélő terjesztőhálózata nélkül is jól fogytak a könyveim. Hogy mi lehetett ennek a magyarázata, azt teljes biztonsággal nem tudom megmondani. A Beszélő a terjesztőhálózatába talán azért csak a „saját” (Beszélő) kiadványait fogadta be terjesztésre, mert így számukra könnyebb, egyszerűbb volt a dolgok intézése, csak a saját kiadványukkal kellett foglalkozniuk. Nekik kényelmesebb volt így.

Az elmondottakból következően amikor elkészült egy Áramlat-könyv például ezer példányban, akkor én szétszortam a könyveket. A mennyiségnek körülbelül a felét odaadtam két-három segítőtársamnak, és ők elvitték a száz-kétszáz példányos csomagokat más kiadóknak, akik átvették a könyveket terjesztésre. És ahogy már mondtam, egyedül a Beszélőnek nem ment „csomag”, mert ők „nem kértek”. (A példányok másik fele „raktárba” került, valamelyik társam vállalta, hogy nála helyezzük el. Ebből fedeztük a későbbi igényeket.)

A legtöbb (öt-tíz példányos) terjesztő személyes ismeretség alapján a számára megszokott kiadóhoz járt a szamizdatért, és ott nemcsak az illető kiadó kiadványait találta meg, hanem minden más könyvet, újságot is meg tudott venni. Így a legtöbb terjesztő nemcsak egy kiadó termékeit vette át és terjesztette. A terjesztésben a barátok, az ismerősök közötti kapcsolat volt a fő tényező. Mindez hosszú évek során alakult ki. Nem lehet megjelölni egy olyan „pillanatot”, amikor létrejött a terjesztőhálózat, hanem fokozatosan alakult ki.

Ha rendszerben akarjuk nézni, akkor azt tudom mondani, hogy kétszintű volt a terjesztés. Az első szinten (ahogy az előbb vázoltam) száz-kétszáz példányos részekre oszlott szét egy újonnan megjelenő kiadvány. A második szinten, a továbbosztás során pedig öt-tíz példány jutott egy-egy terjesztőnek.

Meg szokták kérdezni tőlem, hogy hány terjesztő volt? Nos, ez az a kérdés, amire senki nem tud válaszolni. Országos szinten talán két-háromszázan lehetnek, ha fejenként öt példányt adtak el, és a kiadvány ezer példányban jelent meg. De az is lehet, hogy többen voltak. Vidékről hozzám csak öt-hat ember járt. (Most ezek a városok jutnak eszembe: Kaposvár, Keszthely, Tata, Pécs, Szeged, Szentés.)

A rendőrség valószínűleg nem sokat foglalkozott a kis terjesztőkkel. Tudomásom szerint közülük senki nem bukott le azokban az időkben. Elsősorban a nagy mennyiséget keresték a rendőrök, azt szerették volna megtalálni.

A másik gyakori kérdés az, hogy kit, kiket ismertem. Nos, én természetesen ismertem az összes kiadót és azokat az embereket, akik nagy mennyiségben (száz-kétszáz példányban) szállították hozzám más kiadók termékeit. És természetesen jól ismertem azokat, akik átvettek tőlem egy-két vagy akár öt-tíz példányt is.

Ahogy említettem, a terjesztés kapcsán nem nagyon voltak lebukások. Volt azonban a szamizdatos társaságban egy-két ember, aki „radikális” megoldást választott a terjesztésre. Például talán 1985-ben, vagy '86-ban volt, aki megpróbálta az utcán árusítani a szamizdatot, például a Beszélőt. Na, ezt nem hagyták a rendőrök. A szamizdatot elvették, és az illetőt megbüntették. Ha jól emlékszem, ez történt Bouquet Gáborral és Gondos Bélával. (E fejezet végén meg fogom említeni, hogy az utolsó egy-két évben, 1988–1989-ben már persze az utcán is lehetett árusítani a szamizdatot. Akkor már éreztük a közeledő „új világ” szelét.)

Több ismertebb szamizdatos Budapesten, a belvárosban lakott. Például Demszky Gábor az utolsó, '89-et megelőző időszakban a Bajcsy-Zsilinszky úton lakott, az Arany János utcai metróállomás közelében. Rendszeresen, minden héten talán kétszer volt „nyitva tartás”, amikor lehetett hozzá menni, és vásárolni szamizdatot. A meghirdetett

időben jöttek az ismerősök és vettek szamizdatokat. Később már a „kevésbé ismerősök” is jöttek. Tulajdonképpen bárki odamehetett és vehetett szamizdatot. Krassó Gyuri a Batthyány térhez közel, a Fő utcában lakott, Solt Ottíliaék meg a Komjádi uszoda mellett laktak. Ezek mind jól elérhető helyek voltak.

Én a XXII. kerületben laktam akkor is, meg most is. Nem várhattam el, hogy ismerőseim hozzám jöjjenek ki, a belvárostól messze a szamizdatért. Ezért én nem is tartottam nagy mennyiséget otthon, legfeljebb egy-két példány volt nálam. Tőlem az ismerőseim úgy vásároltak szamizdatot, hogy bent a belvárosban, presszókban, nyilvános helyeken rendszeresen találkozgattunk, és ott adtam át nekik az újságokat, könyveket. Minden alkalommal persze beszélgettünk is egy kicsit, elmeséltük egymásnak a híreket.

Hozzá kell tennem, hogy világos volt, a terjesztésnek ez a módja nem túl hatékony.

Végül is szereztem egy körülbelül 30 négyzetméteres komfort nélküli lakást (még fürdőszoba sem volt benne) a Dob utcában, a Körúthoz közel, a Csengery utcánál. A lakást egy ismerőstől béreltem, minimális összegért. Ezt a lakást csak arra használtam, hogy legyen egy olyan hely, ahol az ismerőseim, a terjesztők, akik tőlem kapták a szamizdatot, meglátogathassanak, és átvehessék tőlem az olvasnivalót. Hasonlóan Demszky Gáborhoz, nálam is volt „nyitva tartás”, azt hiszem, hetente kétszer esténként (lásd a 6. képet).

A Dob utcai lakást 1987-ben vagy 1988-ban szereztem. Itt már nyugodtabban lehetett átadni egymásnak a könyveket és a híreket. Nem úgy, mint a presszókban. Gondolom, a rendőrök tudtak a helyről, nem volt „nagy titok”. De az utolsó időszakban már nem volt gyakori a házkutatás.

6. kép. Modor Ádám és én a Dob utcában

Én éppen írom a „könyvelést”.

Forrás: Ismeretlen

A terjesztés témájához tartozik, hogy az időszak vége felé, 1988 végén vagy inkább 1989 elején, amikor kitört a „nagy szabadság”, már sok helyen lehetett kapni szamizdatot. Rendszeresen jártak hozzám emberek, viszonylag nagy mennyiségben vettek át tőlem könyveket, és aztán árulták őket aluljárókban, például a Blahán (erre a fentiekben már utaltam). És persze a Jurta Színházban gyakran voltak mindenféle politikai rendezvények, és ott is hozzá lehetett jutni szamizdatokhoz.

Végül egy érdekesség: valószínűleg 1989 elején valaki (már nem emlékszem, hogy ki) megkeresett azzal, hogy a Szabó Ervin könyvtár szeretne kapni szamizdatokat. Ebben az időben azt mondhatnám, hogy a szamizdatok már „féllegálisak” voltak. Én elvállaltam, hogy ellátom a Központi Szabó Ervin Könyvtárat szamizdattal. Többször is vittem könyveket, újságokat a könyvtárba. A könyvtár egy alkalmazottjával találkoztam rendszeresen, gondolom, őt bízták meg azzal, hogy létrehozzon a könyvtárban egy szamizdatgyűjteményt. Minden alkalommal rendszeresen fizetett készpénzzel az általam adott kiadványokért.

Kíváncsi lennék, hogy az adminisztrációt, a papírokat hogyan intézte ezzel kapcsolatban a könyvtár. Hiszen én természetesen nem adtam számlát az átvett pénzekről.

Gondolom, manapság olvashatók az akkor általam átadott szamizdatok a könyvtárban. Feltételezem persze, hogy kikölcsönözni nem lehet ezeket a kiadványokat.

Néhány technikai részlet

Most olyan részletekbe megyek bele, amelyek nem biztos, hogy mindenkit érdekelnek. Ha valakinek a következők nem igazán érdekesek, arra kérem, „lapozzon”, és hagyja ki ezt a fejezetet. Itt arról szeretnék írni, hogy mennyibe kerültek a szamizdat könyvek, újságok, mennyit kaptak a nyomdászok, hol szereztük a nagy mennyiségű papírt, a nyomdafestéket, meg lehetett-e élni a szamizdatozásból.

A fentiekből talán már kiderült, hogy a szamizdatok alapvetően kétféleképpen készültek. Az egyik lehetőség volt, hogy egy hivatalosan működő állami vagy szövetkezeti nyomdában rávettünk valakit, hogy például munkaidő után titokban nyomtasson nekünk szamizdatot. Az a kérdés, hogy mennyit kapott egy nyomdász, nehezen válaszolható meg, hiszen azóta eltelt mintegy 30 év. Gondoljuk el, ki az, aki pontosan emlékszik arra, hogy 30 évvel ezelőtt mennyit keresett, és ha valamiféle fizikai munkát is végzett, mennyit kapott egy-egy elvégzett munkáért. Nos, szerintem a legtöbben nem emlékeznek ilyenekre, legfeljebb meg tudják nézni a munkakönyvüket (ha még megvan), és abban megtalálható a havi jövedelem. Ugyanígy sajnos nem emlékszem arra sem, hogy mennyit fizettem a nyomdai tevékenységen belüli különböző munkafázisok elvégzéséért, amelyeket gyakran több különböző ember végzett. (Néhány fontosabb munkafázis: síkfilm készítése a kéziratról, ofset nyomólemezzel készítése és a nyomtatás.) Természetesen az erre vonatkozó adatokat soha nem írtam fel.

De hogy legalább részben válaszoljak a nyomdászokkal kapcsolatos kérdésre, azt tudom mondani, hogy amit ők kaptak a szamizdatért, azt nyilván a hivatalos fizetésükön kívül, pluszpénzként kapták. És aki volt olyan merész, hogy el merete vállalni a szamizdatos munkát, az az emlékezetem szerint nagyon örült a tőlem kapott pénznek, amely a hivatalos fizetésének a kiegészítése volt.

Hogy mégis hogyan alakultak ki a különböző munkafázisok „tarifái”, azt viszont el tudom mondani. Amikor 1983 vége körül felajánlottam Demszky Gábornak, hogy ki tudok nyomtattatni szamizdatokat a részére, megkérdeztem tőle, hogy mennyit ajánljak a nyomdásznak a munkájáért. Ő mondott tarifákat, amelyek – gondolom – már az előző tapasztalatok figyelembe vételével alakultak ki. Ezek az árak valószínűleg bizonyos szokásos „feketepiaci” árakon alapultak. Később, amikor már önállósodtam, önálló kiadványaim lettek, továbbra is ezeket a munkadíjakat alkalmaztam, persze az adott körülményeket figyelembe véve néha változtattam, és infláció is létezett.

A kiadványok ára természetesen nagyon vegyes volt. Megnézegettem a gyűjteményemet, néhány könyvnek a hátoldalán ott az ár. Néhány példa: Hírmondó (újság) 40 Ft, Demokrata (újság) 40 Ft, Pacepa (2 kötet) 180 Ft, Petri-verseskötet 100 Ft, Külön Beszélő (a normál Beszélőnél sokkal vékonyabb, csak néhány oldal) 10 Ft, Beszélő (16. szám) 80 Ft.

Összességében azt mondhatom, hogy az árak általában 40 forinttól 200 forintig terjedtek, attól függően, hogy milyen vastag volt a kiadvány. Nyilván a két kötetes könyv lényegesen többbe került, mint a vékony füzetecske.

A hivatalosan működő nyomdában végzett „fekete” nyomtatáson kívül létezett egy másik szamizdatkészítési mód is. Lakásokon szitázva (ez egy egyszerű nyomdai eljárás) vagy stencilgépen is készültek szamizdatok. Stencilgépet lényegében úgy lehetett szerezni, hogy Nyugatról becsempészték néhány gépet, és eljuttatták a szamizdatosokhoz. Sokat segítettek a nyugat-európai emigráns magyarok. (Az Áramlat-kiadványok közül csak egy-kettő készült ilyen módon, így ezzel kapcsolatban nekem csak kevés információ van. A kiadványaim többsége hivatalosan működő kis nyomdában készült a fent már leírt módon.)

Hogyan szerezték be a papírt és a szükséges festéket a szamizdatosok a stencilgéphez? Nos, ezzel kapcsolatban el tudom mondani, hogy ahogy már fentebb említettem, Király Béla *Honvédségből néphadsereg* című könyvét a Magyar Október szamizdatkiadóval együttműködésben sikerült az Áramlatnak megjelentetnie, úgy, hogy stencilgépen készült a nyomtatás. Előtte természetesen be kellett szerezni a papírt és a festéket. Annak idején a XI. kerületi Andor utcában volt egy nagy papírbolt, ahol közületeket is kiszolgáltak. Ide mentünk papírt venni. A boltban Sulyok Miklós egyszerűen bemondta egy Vitéz utcai Kft. nevét és címét, amelyet előzőleg egy kapura kiírva látott, és így vettük meg a papírt.

Egy másik eset a „beszerzésekkel” kapcsolatban: volt egy hosszabb, talán fél éves időszak, amikor Demszky Gábor valamilyen okból nem tudott stencilfestéket szerezni. Nekem meg éppen volt lehetőségem rendszeresen, több hónapon keresztül megszerezni számára a festéket. Egy nyomdász ismerősöm hozta. Ebben az időszakban rendszeresen én vittem Gábornak a festéket. Ellenszolgáltatásként kaptam tőle egy stencilgépet. A géppel kapcsolatban sok problémám

volt. Bár több szakembert megkértem, hogy segítsen, senki nem tudta működésbe hozni. Lehet, hogy Gábornak se sikerült előtte.

Egy későbbi fejlemény ezzel a géppel kapcsolatban, hogy 1990 körül kapcsolatba kerültem valakivel, aki akkor országgyűlési képviselő volt, és vállalta, hogy – diplomáciai mentességét kihasználva – beviszi Romániába a gépet a kocsijában, és átadja székely ismerőseimnek, Borbély Leventének és Barabás Istvánnak. (Borbély Leventével kapcsolatban két megjegyzés: Levente már 1989-ben kezdeményezte, hogy a székelyek újra használják a székely zászlót. A budapesti 1989. március 15-ei megemlékezésen ő a székely zászlóval vett részt. Azóta nagyon divatba jött a székely zászló. A zászlóhoz hasonlóan Levente kezdeményezte a székely rovásírás használatát is, helységnévtáblákon és másutt.) Sokkal később megtudtam, hogy a székelyek működésre tudták bírni a gépet, és hasznos, székely témájú dolgokat tudtak kinyomtatni.

A legújabb fejlemény az, hogy az akkori országgyűlési képviselő ma miniszter.

Visszatérve az eredeti, igazán fontos kérdésre, hogy meg lehetett-e élni a szamizdatozásból, azt tudom mondani, hogy mivel pontos adatok – például arról, hogy mennyit kaptak a nyomdászok – nincsenek, ezért másképpen kell megközelíteni a kérdést. Mégpedig így: hogyan éltünk mi, szamizdatosok, milyen volt az életvitelünk? Általánosságban nem tudok és nem is akarnék válaszolni erre a kérdésre, de magamról tudnék mit mondani.

Nos, én a szamizdatozás mellett matematika-magánórákat adtam. Így meg tudtam élni valamilyen „átlagos” szinten. Nem volt kocsim, nem utazgattam, legfeljebb a „szomszédba” mentem el, Csehszlovákiába vagy Lengyelországba. (Nyugatra először 1987-ben egy egynapos bécsi útra tudtam elmenni. Később '88-ban jutottam el távolabb.) Ráadásul 1986 és '88 között közel két éves szünetet kellett tartanom a szamizdatkiadásban pénzhiány miatt. Szóval – leegyszerűsítve – így éltem én, a szamizdatos.

1986. március 15. A besúgók körülöttünk

A könyvkiadásán kívül szeretnék írni néhány olyan fontos dologról, amely az utolsó időszakban, 1986-tól, '87-től történt. Ilyenek voltak a március 15-ék. Mint közismert, a szocializmusban az állam kisajátította magának március 15-e megünneplésének „jogát”, lehetőségét. A független kezdeményezéseket megpróbálta elnyomni.

Annak idején hallottam, hogy a hetvenes években voltak kezdeményezések március 15-e független megünneplésére néhány fiatal részéről, főleg az V. kerületi Március 15. téren. A hírek szerint ezeket a fiatalokat annak idején súlyos büntetésekkel sújtották. Én nagy tisztelettel gondoltam ezekre a számomra névtelen, ismeretlen emberekre. Nagyra értékeltem a bátorságukat, és azt szerettem volna, ha a nyolcvanas évek ellenzéki mozgalmái követték volna a példájukat.

Március 15-e független megünneplését a „demokratikus ellenzék” által először 1986-ban kezdeményeztem. Mindenféle terveim voltak, amelyekről többeknek beszéltem. Most már tudom, hogy nem kellett volna! Csak szűkebb körben lett volna szabad beszélni a terveimről. Gondolom, voltak körülöttem besúgók, akik „jelentettek” a terveimről, és ennek hatására a 15-ét megelőző napokban a rendőrség intenzíven kezdett követni. Nyilván meg akarták tudni, hogy kikkel állok kapcsolatban, mit tervezek.

Itt teszek egy kis kitérőt a besúgókkal kapcsolatban. Nehéz volt észrevenni konkrét „jeleket” a körülöttünk lévő besúgókkal kapcsolatban. A dolgok nem voltak „fekete-fehérek”. Mint már említettem, 1986. március 15-e előtt én sokat beszéltem a terveimről, hogy mit kellene csinálni 15-én. Az, hogy ezek után intenzíven elkezdtek követni, nyilván azért történhetett meg, mert a körülöttem lévő besúgók beszámoltak a rendőrségnek a fejleményekről. A besúgók jelenlétét csak ilyen közvetett bizonyítékok mutatták. Én általában nagyon meggondoltam, hogy kit bélyegzek meg azzal, hogy besúgónak mondom az illetőt, mert tudtam, hogy ezt többnyire elég nehéz bizonyítani. Így ritkán vádoltam meg bárkit is.

A besúgókkal kapcsolatban volt és van egy nagyon elterjedt nézet. Ez így hangzik: nagyon könnyen lebuktatható egy besúgó egy bizonyos módszerrel. Ennek az a lényege, hogy elmondunk valamit annak, akiről azt feltételezzük, hogy besúgó. És fontos, hogy senki másnak nem mondjuk el ezt a dolgot, csak neki! Ha ezek után a rendőrök tudomást szereznek az elmondott információról, akkor azt nyilván csak az illetőtől tudhatták meg, tehát az illető biztosan besúgó. Általános vélemény szerint ez egy száz százalékosan biztos „teszt”.

Nos, ezzel az általános véleménnyel szemben én azt gondoltam és mondtam, hogy még ebben a „száz százalékosan” biztos esetben sem biztos, hogy a meggyanúsított személy tényleg besúgó. Ugyanis simán előfordulhat, hogy az illető, akiről azt feltételezzük, besúgó, egy kicsit beszédes, és elmeséli a *csak neki* elmondott információt másnak, másoknak. És lehet, hogy a „mások” között van egy besúgó! És ez a másvalaki mondja el aztán az információt a rendőrségnek. Mivel ez természetesen lehetséges, illetve akkoriban is lehetséges volt, így aztán annak idején azon a véleményen voltam, hogy nincs száz százalékos eset, nincs olyan, hogy valaki *biztosan* besúgó. (Egy-két esetben ugyan előfordult, hogy a besúgó véletlenül elszólta magát, és így bizonyítékot szolgáltatott maga ellen, de ez nagyon ritka volt.)

Ma persze már más a helyzet, mert ma már tudhatjuk, láthatjuk bizonyos emberek szervezési kartonját, jelentéseit a szerveknek. De akkor, 30 évvel ezelőtt erre természetesen nem volt lehetőség.

1990 után konkrétan megtudtam négy-öt szamizdatosról, hogy besúgók voltak.

Most, így utólag elgondolkoztam azon, hogyan viselkedtek ezek az emberek annak idején, 25–30 évvel ezelőtt. Lehetett volna látni valamiféle jelét annak, hogy ők besúgók voltak? Nem sok jel volt, de azért visszagondolva azt tudom mondani, hogy valami közös azért mégis volt ezekben az emberekben. Érdekes módon mind a négy-öt személy, akiről utólag megtudtam, hogy besúgó volt, valahogy egyformán viselkedett. Mindegyik nagyon fesztelen, szinte túlzottan fesztelen, könnyed és barátságos volt. Ezzel szemben például én, azt hiszem, egyáltalán nem voltam fesztelen. Zárkózottabb voltam. Legalábbis ha a szamizdatos munkáról volt szó. Különösen, miután megsejtettem, hogy vannak közöttünk besúgók, óvatosabbá váltam. Megpróbáltam vigyázni, hogy információkat ne adjak át szükségtelenül, mert csökkenteni akartam a lebukás kockázatát. Ezzel együtt persze a legközvetlenebb társaimmal már „lazább” volt a kapcsolat.

Nem vagyok pszichológus, de a fentieknek, gondolom, az lehetett a magyarázata, hogy a besúgók talán akaratlanul, tudat alatt jobban szerették volna, ha a társaságunk elfogadja, befogadja őket. Ezért lehetett részükről a szinte túlzottan barátságos, fesztelen viselkedés.

Visszatérve március 15-éhez: az elbeszélésekből úgy tudtam, hogy az ellenzéki ünneplés leggyakoribb „menetrendje” az előző években az volt, hogy miután a Nemzeti Múzeum előtt a hivatalos ünnepség véget ért, sokan a Múzeumtól átmentek a Március 15. térhez, és aztán ott próbálkoztak az emberek valamiféle független megemlékezéssel, felvonulással. Ez általában 12 óra körül kezdődött.

Nos, részemről az 1986. március 15-e nem igazán sikerült. Egy nagyon egyszerű hibát követtem el, ugyanis körülbelül negyed órával 12 után értem oda a Március 15. térre, akkor, amikor a tüntetők már elindultak, és a tér már üres volt. Viszont voltak ott rendőrök, többek között az a civil ruhás rendőr, aki az előző években többször is lebuktatott, és elvette tőlem a szamizdatokat.

Bekísértek az V. kerületi rendőrkapitányságra, a Szalay utcába, és az egész délutánt ott töltöttem, nem engedtek el. Többször volt kihallgatás, a segélybankóval kapcsolatban felmerült a vád, hogy „bankjegyet hamisítottam”. De hát ez a vád komolytalan volt, hiszen a segélybankó 25 forintos címletű volt, hivatalos 25 forintos bankjegy meg nem is létezett.

Egy epizódot szeretnék elmondani a kihallgatással kapcsolatban. Előtte azonban felidéznék egy már előzőleg elmondott dolgot: 1985 első felében sikerült kiadni Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvét. A nyomtatást és a könyv bekötését is én intéztem. Nagyon gondosan szerveztem meg a dolgokat, nagyon odafigyeltem, hogy ne kövessenek. Ezért biztosra vettem, hogy ezt, ennek a részleteit, például a helyszínt nem ismerték a rendőrök.

Ehhez kapcsolódik, hogy a kihallgatáson a rendőrtiszt szerette volna azt a látszatot kelteni, hogy ő mindent tud, és hogy egyszerűbb, ha mindent bevallok. (Gondolom a mai rendőrök is ilyenek.) Azonban amikor a rendőr arra célozgatott, hogy ő mindent tud, én visszakérdeztem, hogy ha annyira mindent tud, akkor mondja már meg, hogy hol kötöttük be a *Kutyaszorító*t? Erre nem tudott mondani semmit!

A kihallgatásokon kívül a délután nagy részét azzal töltöttem, hogy a rendőrség folyosóján ültem. Végül este kiengedtek. Gondolom, az egészszel az volt a céljuk, hogy ne vehessek részt az ellenzéki felvonulásban. Miután kiengedtek, hazamentem. (Egyébként ebben az évben volt az úgynevezett „láncbídi csata”, amelynek során a Láncbidat mindkét végén lezárták a rendőrök, és az ott rekedt felvonulókat egyenként igazoltatták, a személyi igazolványaikat elvették. Nem voltam ott, ezért részleteket erről nem mondanék.)

1987. március 15.

7. kép. 1987. március 15.

Az első sorban, akiket ismerek: Philipp Tibi (szakállas),
Gadó Gyuri (kalapban) és én (fekete kabátban)

Forrás: Fortepan/Hegedűs Judit

8. kép. A Demokrata cikke

Az 1987. március 15-e egészen másként alakult. Tizenkét óra körül ott voltunk ellenzéki ismerőseimmel a Petőfi szobornál. Aztán a kabátom alól elővettem egy nemzeti színű zászlót, a másik végét megfogta Philipp Tibor, és elindultunk a zászlót kifeszítve. A többiek pedig jöttek utánunk. Már pontosan nem emlékszem az útvonalra, de gyakorlatilag biztos, hogy elmentünk a Kossuth térig, aztán a Margit hídon át Budára. Ott pedig mentünk a Bem tér felé (lásd a 7. képet).

Tudomásom szerint ez volt az első olyan eset, amikor a felvonulás a „demokratikus ellenzék” kezdeményezésére indult el.

Voltak előtte is „vonulások”, amelyekben szamizdatosok is előfordultak, de akkor a kezdeményezők, az élen állók számunkra ismeretlen (valószínűleg) egyetemisták, középiskolások voltak.

Egy érdekesség: utána, március 15-e után talán két nappal találkoztam Demszky Gáborral. Lelkesen meséltem neki, milyen nagy élmény volt több ezer emberrel együtt menni, vittük a zászlót. Kérdeztem, hogy miért nem jött velünk. És ő csak hallgatott.

Sokkal később, kb. 1995-ben tudtam meg, hogy ő bizony előbb, a hetvenes évek elején még éppen március 15-e megünneplése ellen tüntetett valami „maoista” mozgalom keretében. Előzőleg tehát ő március 15-e ellen tüntetett, viszont mi, ellenzékiek 1987-ben, '88-ban már éppen március 15-ért tüntettünk. Nyilván lelkiismereti válságot élt át Gábor, miközben én meséltem neki a sikeres tüntetésünkről.

Az 1987. március 15-i felvonulásunkról jó beszámolót adott a Demokrata, Nagy Jenő szamizdat-újságja, amely átlagban havonta jelent meg (lásd a 8. képet).

8. kép. A Demokrata cikke

Méltósággal, erőszak nélkül

MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKE BUDAPESTEN

Feszült várakozás előzte meg az idén nemzeti ünnepünket a fővárosban. Sokan - és nemcsak a fiatalok körében - találgatták: mi lesz? Mit tesznek majd a hatóságok, ha ismét független megmozdulásra kerül sor?

A feszültségnek jó oka volt: a közvélemény nem felelte még el a tavalyi gumibotózást, a fegyvelmezett és békés felvonulók elleni rendőratyakot. És úgy tűnt, a hatóságok igyekeznek is ébren tartani ezeket a rossz emlékeket: azokat a fiatalokat, akiktől a tavalyi tüntetés alkalmával elvették a személyi igazolványt, most figyelmeztették, hogy ne vegyenek részt hasonló megmozduláson. A középiskolásokat a pedagógusok közreműködésével próbálták meg elriasztani, azt "tanácsolva", hogy délután kerüljék el a Belvárost /egyes középiskolákban alá is iratták a diákokkal, hogy nem vesznek részt független felvonuláson és nem mutatkoznak a Belvárosban a kritikus napszakban;/ hasonló instrukció áramlott le a KIST útján is.

Üdvös félelmet akartak keltetni a hatóságok a március 11-én három ismert ellenzékinél - Gadó Györgynél, Solt Ottiliánál és Nagy Jenőnél - végrehajtott házkutatással is /jól tudván, hogy ennek azonnal híre megy/, megakadályozva egyúttal esetleges röplapok elkészítését is. Fúrcsamód a megfélemlítést segítette elő az is, hogy a SZER nem sokkal az ünnep előtt ismertette az MSZMP Politikai Bizottságának azt a tavaly nyári határozatát, amely az ellenzékkel való bánásmód szigorítását helyezte kilátásba. Rossznyelvek szerint ez az igen bizalmas dokumentum aligha juthatott volna ki nyugatra a legfelső vezetés szándéka ellenére.

Gumibotóznai nem célszerű

Más tényezők is hatottak azonban. Elsősorban az, hogy a kormánynak figyelembe kellett vennie a nyugati közvéleményt egy olyan időpontban, amikor Szűrös Mátyás Washingtonban tárgyalta. Kétmilliárd dolláros hitelt igényelni ott, közben itthon gumibotózni - ez nem látszott célszerűnek. És talán az is toleranciára készítette a hatalmat, hogy Bécsben, a helsinki utókonferencián csak a minap szegődött a magyar kormány képviselője egy olyan határozati javaslat társszerzőjéül, mely - ugyan más vonatkozásban, a nemzeti kisebbségek tekintetében - a türelmetlenséget és az erőszakot ítéli el.

Toleráns magatartásra szólította fel a hatóságokat a demokratikus ellenzék három tagja egy felhívásban, amelyet néhány nappal az ünnepet megelőzően juttattak el a hazai és a külföldi sajtóhoz. A nyugati lapok közül több ismertette is ezt /a magyar újságok persze halgattak róla/: "Felhívjuk a hatóságokat, ismerjék el a lakosság jogát, hogy maga választotta módon emlékezzék meg március tizenötödikéről... Akadályozás, erőszak és megtorlás helyett biztosítanak szabad teret a felvonulások szokásos útvonalán... Bízunk benne, hogy legalább ezen a napon a hatóságok békében elviselik, ha az állampolgárok hangot adnak az 1848 óta változatlan követeléseknek, a sajtószabadság, a demokrácia, a nemzeti függetlenség vágyáéka"

Az aláírók figyelmeztettek: nyilvánosságra fogják hozni a hatalommal való visszaélés esetleges megnyilvánulásait.

†Haraszi Miklós, Perlaki Tamás és Rajk László

2

Ilyen előzmények után került sor tizenötödikén a hivatalos rendezvényektől független megmozdulásra. A Petőfi-szobornál a késődélelőtti órákban egyre sűrűsödött a tömeg, melyben egy aktív mag - jobbra ismert ellenzékiek - meg-megújuló énekszóval szította a lelkesedést. Tizenkét óra után fokozódott a feszültség, szinte tapinthatóvá lett a türelmetlen várakozás, a tennivágyás, de a bizonytalanság is: megengedik-e a tüntetést vagy elfojtják már csírájában?

Diószegi Olga és Philipp Tibor ekkor néánnyadmagával a szobor talpatához lépett, és virágcsokrot helyezett oda. Szalagán egy Petőfi-i idézet - "Jogot tehát, emberjogot a népnek!" - és ez a felirat volt olvasható: A demokratikus ellenzék. - A sokaságban számos civilruhás rendőr álldogált, és ott volt a szobor mellett az a fiatal férfi is, aki tavaly a Batthyány-téren a karhatalom részéről alkudozott a tüntetőkkel. De a koszorúzást nem akadályozták meg, a szalag is ott maradt - egyelőre.

Elindul a menet

Amikor a Petőfi-szoborhoz értek a Múzeum-kertben tartott hivatalos ünnepségről azok, akik a független megmozdulásban is részt akartak venni, nem volt ok a további várakozásra. Jakab Lajos, a szamizdat aktivistája kibontotta a kabátja alatt magával hozott nemzeti színű zászlót, és a demokratikus ellenzék néhány más tagjával együtt hamarosan kiformalódott a menet, amelyet ezúttal - a tavalyitól eltérőleg - nem középiskolások indítottak meg, hanem az ellenzék meglehetősen fiatal emberei. A pillanatok alatt sok száz főnyire, majd két-háromezerre duzzadt tömeg széles sorkban, a járda és az úttest jórészét betöltve haladt a Kossuth Lajos tér felé. Időnként negyvennyolcas dalok hangzottak fel, a Kossuth-nótát és a Himnuszt, majd a Marseillaise-t énekeltek.

A Kossuth tér bejáratánál hirtelen vagy húsz motorkerékpáros rendőr kanyarodott a menet elé, jelezve, hogy a parlament főbejárata előtt tilos az elhaladás. A tüntetők néhány méternyi kerülővel értek a szobor elé, és ott megálltak. Énekszó hangzott fel, majd a Himnusz, aztán várakozásteli csend. A hangszórók sem bömböltek. Ekkor a demokratikus ellenzék egyik tagja, Gadó György a szobor lépcsőjére állt, és rövid, rögtönzött beszédet mondott.

Politikai reformot, valóságos szabadságjogokat!

A tél hosszú volt, nagyon is hosszú, de a tavasznak el kell jönnie! A tavasznak el kell jönnie, nemzetünknek és társadalmunknak meg kell újulnia. A megkezdett gazdasági reformoknak folytatódniuk kell és a politikai intézmények reformjával kell kiegészülnie. Békés, erőszaktól mentes, de határozott reformra van szükség. Valóságos demokráciát akarunk és valóságos szabadságjogokat: a szólás, a gyülekezés és a sajtó tényleges szabadságát. A megújulás e folyamatában a demokratikus ellenzéknek is szerepe lesz.

A szónok a megújuló magyar demokrácia és a demokratikus ellenzék életetésével fejezte be szavait. A menet ismét elindult, következő célja a Batthyány-émlékmécses volt. Ott a tömeg követelésére a hatóságok emberei kikapcsolták az indulókat közvetítő hangszórókat, és a hamarosan beállt csendben ismét az előbbi szónok ragadta meg a kezdeményezést. - Reméljük - mondotta többek között -, hogy hamarosan eljön az idő, amikor a magyar nemzeti függetlenség és demokrácia másik vértanújának, Nagy Imrének az emléke előtt is hasonlóképpen róhatjuk le kegyeletünket. - Mint előbb, itt is nagy taps fogadta szavait.

Rövid beszéde bevégeztével a szónok tudatta az egybegyűltekkal, hogy a demokratikus ellenzék a demonstrációt befejezettnak tekinti, és a város más történelmi emlékhelyeire nem vonul fel. Ennek ellenére sok száz főnyi tömeg ment tovább a Nagykörúton és a Margit-hídon át a Bem-szoborhoz, ahol azután Pákh Tibor szólt a közönséghez. Az 1848-as Tizenkét Pont egyikére utalva hangoztatta, hogy a nemzet az idegen csapatok távozását kívánja.*

A legkitartóbb tüntetők innen is tovább mentek, a Kölcsey-szoborhoz, ahol a két-háromszáz főnyi tömeg előtt ugyancsak elhangzott egy rövid, spontán beszéd. - Az esti órákban aztán hasonló, kisebb létszámú tümeg verődött össze a Petőfi-szobornál, illetve a Batthyány-emlékműcsésnél. Tüntetésre nem került sor, a demokratikus ellenzék formálisan nem volt jelen; incidens nem történt.

A visszhang és a tanulság

Bár a magyar sajtó agyonhallgatta a megmozdulást, az mégis élénk visszhangot keltett - mind a magyar közvéleményben, mind Nyugaton. A helyszínről számos nyugati újságíró küldött tudósítást, így például az Amerika Hangja munkatársa, akinek szöveghű felvételét másnap sugározta is magyar adásában ez a rádióállomás. Olyan világlapok mint a New York Times, az International Herald Tribune, a Le Monde vagy a Neue Zürcher Zeitung, viszonylag nagy terjedelemben ismertették az eseményt. A magyar közvélemény jelentékeny része a nyugati rádiókból értesült róla.

A nyugati sajtóvisszhang ismertetésére remélhetőleg módunk lesz még. Ami a nap tanulságait illeti, mindenképp le kell szögezni: a tolerancia, amit a kormányzat tanúsított /és ami különben nem ellentétes a korábban tanúsított fenyegető magatartással, sőt: éppen annak a hatására számítva valósult meg/ örvendetes jele egy ésszerűbb magatartásnak. Természetesen nem szabad túlbecsülnünk, hiszen igen könnyen lehet, hogy az ország gazdasági-politikai válságának éleződésével, a hatalomban részesedő csoportok és klikkek nézeteltéréseinek növekedésével a toleranciának ez a pillanatnyi csodája oda lesz. Erre is fel kell készülni, mégpedig tudatilag és szervezetenként egyaránt. A nemzetű megújulás híveitől, a demokratikus ellenzékétől azonban azt az egyet ne várja senki el, hogy a pusztá békeesség kedvéért feladják a küzdelmet, lemondjanak a követeléseikről és alázatosan várják a hatalom politikai alamizsnáit.

Ezt már csak azért sem tehetik meg, mert épp március tizenötödike szemléltette: vannak tömegek, amelyek készek megmozdulni és amelyek kívánják, elvárják, hogy követeléseiknek, vágyaiknak hangot adjunk. A demokratikus ellenzék, a következetes reform tábor a akkor tesz eleget az idők parancsának, ha ezt a szerepet az eddiginél céltudatosabban és szervezettebben tölti be.

DEÁK GERGŐ

*Milyen és uralkodó fiatal barátaim engedjék meg, hogy néhány szóval, öreg barátok, megakadémizáltak arról az ünnepről. Valon el lehet az óra ennek, hogy minden évben elmaradunkunk Ben apó szoborhoz? Ben apó felismerte, hogy Kőszeg-Erdőben nagy hatalmú befolyás érvényesül és az ellen tiltakozásán jött nekünk is segítség. Most látva, hogy milyen nagy szívesen megjelentek, milyen szívesen azt a fényt, azt harcos órával ezéért is csillagot azok szívében, akik arról a szobornál megjelentek. Ez a fény, az az isteni szíves, az tette lehetővé azt, hogy a noszvai bíróvalon vezetői ünnepélyesen segítségért azt, hogy kívánják csatlakozni az ország területéről. Ez az ígéret azóta is érvényben van, annak ellenére, hogy bízhatunk. Az ígéretet szívesen tartjuk, ha ezt a fényt továbbra is segítjük a szívesen, el fogjuk érni, hogy teljesül, amit követünk és amit segítünk. Ezt akartuk elvonnól tőlünk és ezt vettük el szívesen, amit a legközelebb, amit az Uristentől kaptunk: a hitünket, a lelkiünket, a bizalmunkat. Ezt kell éreznünk a legközelebb: fogjuk ígéretet most, hogy fülte vigyázunk azt a fényt és küzdjünk tovább ünnepeléseinkért és szabadságunkért. A lelki segítségülés folyamat segítünk. Bizalmunk abban, hogy akiket 1948-ban Csérik és 1956-ban a TI elfogadta, TI is ki fogjuk venni a szabadságot!

A Párizsban megjelenő emigráns Irodalmi Újság is beszámolt 1987. március 15-e budapesti ellenzéki megünnepléséről. Az alábbiakban az újság cikkének egy részlete (lásd a 9. képet).

9. kép. Irodalmi Újság, 1987. 2. szám

30 évig tartó kikényszerített némaság után nagyszabású politikai tüntetésre került sor Budapesten, az 1848-as demokratikus forradalom kitörésének évfordulóján. A tüntetést a magyarországi demokratikus ellenzéki mozgalom külföldön mindeddig kevésbé ismert résztvevői vezették.

Néhány perccel 12 óra előtt, a hivatalos ünnepségek befejeztével három fiatal lány — mindhárman a demokratikus ellenzék köréhez tartoznak — a Petőfi-szobor talapzatára nagy virágcsokrot helyezett ilyen feliratú szalaggal: « S emberhez illik, hogy legyen joga. Jogot tehát, emberjogot a népnek! — A demokratikus ellenzék. » Az idézet Petőfi Sándor « A nép nevében » c. verséből való. Közel kétezzren gyűltek össze a szobor körüli téren. Elénekeltek a Himnuszt, a Szózatot, az Erdélyi Himnuszt, Kossuth nótákat és az Illés-együttesnek a forradalom emlékét idéző dalait, aztán előkerült egy nemzetiszínű zászló és Gadó György, Jakab Lajos és ifj. Philipp Tibor vezetésével a Kossuth tér felé indultak. (Gadó György *A Hírmondó* és a *Demokrata* c. szemizdat-folyóiratok munkatársa, sorozatosan tartottak nála házkutatásokat és szabták ki rá súlyos pénzbírságokat az elmúlt évben; Jakab Lajos az « Áramlat » — korábban a « Szabadidő » — nevű független könyvkiadó szervezője; ifj. Philipp Tibor lakásában rendezték meg az INCONNU kiállítását és a március 14-i emlékestet). A Parlament előtti teret motoros rendőrök zárták le, de a menet — most a Marseillaise-t is énekelve — kerülő úton mégis eljutott a Kossuth-szoborhoz. A szobor talapzatáról az immár háromezres

1988. március 15.

Aztán következett az 1988. március 15-e. Én az előző március 15-ékből hiányoltam, hogy nem voltak transzparenszek. Egyetlen zászlót vittünk, többnyire némán. És ez volt az egész, bár ehhez is nagy bátorság kellett akkor. Szerettem volna, ha feliratokat is vittünk volna.

1988. március 15-e előtt néhány nappal, 12-én vagy 13-án a házunk közelében állt egy rendőrautó, és bevittek engem a XXII. kerületi rendőrségre. Ott „elbeszélgettek” velem, és felszólítottak, hogy 15-én ne vegyek részt semmiféle „zavargásban”. Én lényegében nem válaszoltam, magamban azt gondoltam, hogy azért megpróbálom megcsinálni azt, amit elterveztem. Aztán elengedtek.

Bartók Gyulával, az Égtájak Között című samizdatújság egyik szerkesztőjével elterveztük, hogy három feliratot készítünk. Ezeket választottuk: „Egyesületi szabadságot!”, „Valódi reformokat!” és „Sajtószabadságot!” A feliratokat Gyula fújta. Hogy hol történt ez a munka, azzal kapcsolatban Gyula és én kétféleképpen emlékezünk. De a dologban szerintem nem ez a fontos.

Gyula azt szerette volna, ha másokat is bevonunk az akcióba. Ez annyiban jogos lett volna, hogy akkor lehetett volna több jó ötlet is. Én viszont az előző évek rossz tapasztalatai alapján nagyon féltem a besúgóktól. Azt gondoltam, az a legjobb, ha minél kevesebben tudunk a dolgokról. Végül különösebb vita nélkül megegyeztünk, és csak mi, ketten találtuk ki és csináltuk meg a transzparenszeket.

Aztán elkövetkezett március 15-e. Én az előző éjszakát óvatosságból nem otthon töltöttem. Nem akartam, hogy elvigyenek és megakadályozzák, hogy részt vegyek a felvonulásban. (Egyébként ugyanígy csináltam az előző években is, a 15-e előtti éjszakát szándékosan nem otthon töltöttem.) Tizenötödikén reggel több, körülbelül hat ellenzéki személyt elvitt a rendőrség az otthonából. Ha akkor nem otthon tartózkodtak volna, valószínűleg megúszták volna.

Nem tudom, hogy én az elvittek közé tartoztam volna-e, ha otthon vagyok. Mindenesetre engem a lakóhelyemen nem kerestek. Lehet, hogy azért, mert nem is akartak elvinni, de lehet, hogy azért, mert tudták, nem vagyok otthon, hiszen sok helyszínt figyeltek a rendőrök akkortájt.

Nos, végül sikeresen megérkeztünk Gyulával a Március 15. térre. A kabátunk alatt voltak a feliratok és a zászló. Néhány jó ismerősünknek odaadtuk a feliratokat, mert úgy nyilván biztonságosabb volt, ha több helyen voltak.

Aztán elindultunk a szokásos zászlóbontással. És aztán a feliratok is megjelentek. Minden nagyon jól sikerült, nagyon örültem. A zászlót és a feliratokat persze nem mindig ugyanaz vitte. Néha továbbadtuk, hogy más is vihesse. Én a felvonulás második felében nem vittem a feliratokat és a zászlót, mások vitték. Amikor az utolsó állomásra, a Bem térre odaértünk, rájöttem, hogy jó lenne megtartani legalább az egyik feliratot emlékné. Láttam az egyiket egy fiú kezében és elkértem tőle. Mondtam neki, hogy egy társammal együtt csináltuk és fontos ez nekem. Végül nagy nehezen beleegyezett, és odaadta nekem a nála lévő feliratot. Így maradt meg nálam, és van meg még ma is a „Valódi reformokat!”-felirat (lásd a 10. és a 11. képet).

10. kép. 1988. március 15. Alkotmány utca

Forrás: Fortepan/Hodosán Róza

11. kép. 1988. március 15. Kossuth tér

Középen Bartók Gyula (ő tartja az „Egyesületi szabadságot”-felirat egyik végét)
tőle jobbra fekete kabátban én (fogom a zászlót)

Forrás: MTI

Az október 23-ák megünneplése

Nagyon sokáig természetesen nem lehetett megünnepelni október 23-át. Az első időkben legfeljebb lakásokon emlékezhettünk meg a forradalomról. Az egyik ilyen 1987 körül történt, Philipp Tibi lakásán, a Nádor (akkor Münnich Ferenc) utcában. Ötven-száz ember vett részt a megemlékezésen. Felemelő volt.

Ide kapcsolódik, hogy az Inconnu művészeti csoport is csinált egy kiállítást '56-ról, de részletekre nem emlékszem. Aztán elérkezett 1988. október 23-a. Előzőleg a rendőrség betiltotta a gyülekezéseket, felvonulásokat. Az MDF, a Szabad Kezdeményezések Hálózata és még néhány szervezet vezetése meghátrált, és felhívást tettek közzé, hogy az emberek ne gyülekezzenek, és ne vonuljanak fel október 23-án. (Az úgynevezett Demokratikus Ellenzéknek, a „szamizdatosoknak” az utolsó időszakban a Szabad Kezdeményezések Hálózata volt a szervezete. Később ebből lett az SZDSZ.)

12. kép. Egy fénykép a rendőri akcióról

Néhány általam ismert személy a képen: Bogád Antal (váltáskával), Pálinkás Róbert (napszemüvegben), Pákh Tibor (kalapban, hátul), én oldalról látszom a háttérben (hosszú, göndör hajam van).

Forrás: Képes 7 1988/44 (okt. 29.)

13. kép. Gyűlés a Vörösmarty téren 1988. október 23-án

Néhány számomra ismert arc: Philipp Tibi, Benkő József László, Bánlaki Józsi, Nagy Jenő, Hermán Péter, és én háttal (göndör volt a hajam).

Forrás: Fortepan/Philipp Tibor

14. kép. A rendőrségi közlemény

A Budapesti Rendőr-főkapitányság közleménye

(MTI) Amint korábbi híradásunkból ismeretes, a Budapesti Rendőr-főkapitányság betiltotta az október 23-ra tervezett utcai gyülekezést és felvonulást. Vasárnap este a BRFK az alábbi tájékoztatást adta az MTI-nek:

A Magyar Demokrata Fórum és a különböző szervező csoportok felelős képviselői a rendelkezést tudomásul vették, felhívásuk közvételével támogatták. Ezzel ellentétben néhány túlfűtött személy megkísérelte az eredeti tervek megvalósítását. Vezetésükkel kisebb csoportok a főváros néhány helyszínén összegyűltek, azonban megfontoltabb társaiknak — és néhol a rendőrségi felszólításnak — engedelmességet tevékenységüket abbahagyták.

Igazolás megtagadása, igazolványának rendezetlensége, sértő kijelentések hangoztatása miatt öt személy előállításra vált szükségessé.

A Magyar Televízió vasárnap esti híradójában Pella László ezredes, a Budapesti Rendőr-főkapitányság helyettes vezetője elmondotta, hogy a fővárosban és — ismeretei szerint — országosan is alapvetően rend volt. A kisebb csoportokban nyolcvan-an százan voltak, s velük majdnem minden helyszínen találkoztak. Az öt előállított személy közül Pákh Tibor nevét említette.

Magyar Nemzet, 1988. okt. 24.

A lemondó felhívás ellenére 23-án délelőtt körülbelül ötven-száz ember jött össze először a Gellért térhez közel, a Bartók Béla úton. Ott voltak persze a rendőrök is, és mielőtt kialakulhatott volna valamiféle felvonulás, azt csírájában elfojtották. Szinte mindenkit igazoltattak, nem hagyták, hogy elővegym a zászlót, stb. (lásd a 12. képet).

A Bartók Béla úti huzakodás után, talán egy-két órával később, kialakult egy gyűlés a Vörösmarty téren. Ott legalább egyenruhás rendőrök nem voltak, így viszonylag sikeresen meg tudtuk tartani a gyűlést. Azon a napon tudomásom szerint más emlékezetesebb dolog nem történt (lásd a 13. képet).

A következő napon a rendőrség így számolt be a 23-ai eseményekről (lásd a 14. képet).

Huszonharmadika után néhány nappal a Ráday utcában, egy étteremben (akkor még csak két vagy három étterem volt az utcában) a Szabad Kezdeményezések Hálózata gyűlést tartott. Sokan nagyon elégedetlenek voltak azzal, hogy a Hálózat felhívta az embereket, ne tüntessenek 23-án.

Amikor ez a probléma a gyűlésen kirobbant, a levezető elnök bejelentette, hogy szünetet tart, és majd a szünet után beszélünk erről. Aztán, amikor a szünetnek vége lett, egy másik témát vett elő a levezető elnök. Így oldotta meg, hogy ne kelljen beszélni a kényes témáról, hogy ne kerüljön a Hálózat vezetése szorult helyzetbe. Ez a módszer engem nagyon emlékeztetett a KISZ-beli „demokratikus” trükkökre, amikor a vezetőség becsapta a tagságot, és keresztülvitte az akaratát. Gondolom az MSZMP-ben is voltak hasonló trükkök. Ezeket szerencsére nem kellett megismernem, mert mindig távol tudtam maradni az MSZMP-től.

Hogy ki volt a gyűlés levezető elnöke? A nevét tudom (ismert szamizdatos ember), de itt nem írnám le.

Amikor ezt a visszaemlékezést elkezdtem írni, elhatároztam, hogy nem írok másokról rosszat. Egyebek között azért, mert az esetek egy részében nehéz lenne vagy lett volna bizonyítani, hogy valóban egy adott, meggyanúsított személy követett-e el valamit, például beárult a rendőrségnek engem stb.

Ebben az esetben a helyzet persze teljesen más, hiszen itt egyértelműen lehet tudni, hogy ki volt a levezető elnök. De talán nem mindig a konkrét név a fontos. Ha XY nem tette volna meg, amit megtett, lehet, hogy megtette volna helyette más. Itt a módszer volt a lényeg, ahogyan eltussolták a kérdéses ügy megtárgyalását, ahogyan elhárították a felelősséget.

A Republikánus Kör

A történet második feléhez tartozik a Republikánus Kör.

1987 nyarától Nagy Jenő, az ABC szamizdatkiadó vezetőjének a lakásán, a III. kerületi Kalászi úton hetente voltak összejövetelek, beszélgetések. Aztán ezeknek a találkozóknak az eredményeként alakult meg a Republikánus Kör 1988 áprilisában. Valószínűleg ezeknek a beszélgetéseknek a során ismerkedtem meg Hermann Péterrel, akinek a nevéhez a Republikánus Körben a legtöbb kezdeményezés köthető.

Hogy miért nem emlékszem pontosan néhány dologra, annak megvan a sajátos oka. Amikor ezek a dolgok történtek velem, nem tudtam, hogy ez a sok minden egyszer később „történelem” lesz. Én részt vettem sok mindenben, néha kezdeményezőként, de nem gondoltam, hogy fel kellene írni, hogy mikor, mi történt. Így, utólag meg már csak körülbelül emlékszem arra, hogy egy-egy esemény mikor történt. Történetem előbbi részeiben is előfordult, hogy néhány dolog pontos időpontjára nem emlékeztem. De ezek a bizonytalanságok soha nem voltak olyanok, hogy lényegesnek mondhatók lettek volna. És ez a fontos! A Republikánus Kör témájánál sem bír nagyobb fontossággal, hogy például pontosan mikor ismerkedtem meg Hermann Péterrel.

E kis kitérő után tehát folytatom a Republikánus Körrel. A Republikánus Kör egyfajta „vitafórum” volt. Rendszeresen, hétről hétre találkoztunk és egy-egy témáról beszélgettünk, majd megszavaztuk és kiadtuk a Kör állásfoglalását az adott témában. Először magánlakásokon találkoztunk, majd később rendszeresen, hetente a XIII. kerületben a Visegrádi Étteremben jöttünk össze. Általában negyven-ötven ember vett részt az összejöveteleken.

Én egyébként egy idő után többet szerettem volna. Azt szerettem volna, ha a Kör átalakul párttá. De mások ezt nem igazán szorgalmazták. Hermann Péter sem gondolta ezt így, ezért a dologból nem lett semmi. (Egyébként a Republikánus Kör tevékenységéről egy elég jó összefoglaló kiadvány jelent meg annak idején.)

Viszonyok a szamizdatos társaságban

Bár nagyon nehéz megítélni, de becslésem szerint *három-négyszázan lehettünk szamizdatosok*. Ebbe beleértem a tényleges nyomtatási, kötési, kiadási tevékenységet végzőket, a szerzőket és azokat is, akik nemcsak saját „fogyasztásra” vettek át szamizdatokat, hanem terjesztették, tehát másoknak, ismerősöknek vagy kevésbé ismerősöknek is adtak el kiadványokat. Főleg budapestiek voltunk. Vidékiek is voltak, de azokkal ritkábban, rendszertelenül találkoztunk. Ennyi emberről nem vállalok teljes képet alkotni. Alapvetően a saját szempontomból írom le a dolgokat, azt, hogy én hogyan láttam a kapcsolataimat másokkal.

Először is voltak azok, akikkel csak ritkábban, nem rendszeresen találkoztam. Ilyenek voltak például a Beszélő folyóirat szerkesztői, vagy az Égtájak Közöttet készítői. A kapcsolatom ezekkel az emberekkel konkrét, tárgyyszerű volt. Volt például valami közös, elvégzendő feladat, kinyomtatandó anyag. Ezeket rendben megbeszéltük, és mindenki a megbeszéltek szerint elvégezte a dolgát.

Demszky Gáborral nagyon sűrűn találkoztam, legalább hetente egyszer. Vele voltak közös kiadványaim. Megbeszéltük a dolgokat, és aztán mind a ketten elvégeztük, amit megbeszéltünk. Rendben ment minden. Az egymás közötti viszonyunkra szinte mindenkivel ez volt a jellemző.

A kevés kivétel egyike az egyik szamizdatkiadó volt. Neki sok minden nem sikerült, sok könyvet elvittek tőle a rendőrök. Nem csoda, hogy sok kudarc érte, hiszen nem is igazán konspirált. Többnyire a saját, a rendőrök által jól ismert lakásában készítette a szamizdatot, ahelyett, hogy inkább egy kevésbé ismert helyet választott volna. Ez szerintem felért a „nulla” konspirációval. Sértettségében gyakran másokra rosszindulatú megjegyzéseket tett. Szerintem az irigység beszélt belőle. Még a legközelebbi munkatársaival is csak rövid ideig tudott kijönni.

De hangsúlyozni szeretném, hogy a szamizdatosokra nem az ő viselkedése volt a jellemző, ő volt a kivétel. A legtöbb emberrel általában jól lehetett együttműködni. Nem írom le ennek az összeférhetetlen kiadónak a nevét. Neki ma amúgy is elég baja van, amelyet elsősorban ő maga okoz magának.

Másféle felosztásban is lehet beszélni a szamizdatosokról. Voltak, akik azt mondták, hogy két részre oszlott a társaság: az „elitre” és a „plebejusokra”. Az „elitbe” tartoztak a Beszélő szerkesztői és esetleg még Demszky Gábor. A többiek meg voltak a „plebejusok”. Talán van némi igazság ebben a felosztásban is.

Külön megemlíteném Krassó Györgyöt. Krassó érdekes életmódot folytatott. Általában éjjel volt fent, egész délelőtt aludt és nagyjából a délután második felében kelt fel. Ha valaki délután 1–2 óra felé látogatta meg, az neki még túl korán volt. Minden vendégéhez ez volt a szokásos első kérdése: „Kávé, tea, alkohol?” Így kérdezte meg, hogy mivel kínálhatja meg a vendéget. Ez a három szó a vendégei körében szólás-mondássá vált.

Krassó mindig mindenholonnan elkésett. Egyik alkalommal nagyon a lelkére kötöttem, hogy ne késsen el a találkozókról, mert nekem utána tovább kellett mennem egy másik találkozóra. Jellemző, hogy ő még ekkor is elkésett! Ezek ellenére kedveltem őt. Állandóan sietett, rengeteget dohányzott. Gondolom ezek is közrejátszottak abban, hogy szívbeteg volt, és sajnos korán meghalt.

Végül megemlítem a szűkebb társaságomat, akikkel a leggyakrabban voltam együtt. A körülbelül húsz fős, hozzám a legközelebb álló társaság a közvetlen segítőtársaimból, valamint a Katalizátor Iroda kiadó és az Inconnu szamizdatos művészeti csoport tagjaiból állt. Ők körülbelül 20 és 25 év közötti fiatalok voltak. Nagyon sokat voltunk együtt, gyakran tartottunk házibulikat és jártunk koncertekre.

Az egyik legemlékezetesebb „buli”, ha jól emlékszem, 1986 szilvesztere volt. Körülbelül kétszázan voltunk Krassónál. A társaság összetételéről elmondanám, hogy természetesen nem ismertem mindenkit. Hozzánk, a kifejezett szamizdatosokhoz sok kívülálló fiatal csatlakozott ezen a szilveszteri éjszakán a buli kedvéért. Bár akkor se mobiltelefon, se internet nem volt, a városi fiatalok mégis megneszelték a várható nagy buli hírért, és nagyon sokan jöttek el Krassó és a szamizdatosok bulijára.

Krassó talán a 3. emeleten lakott. A lakás természetesen teljesen tele volt emberekkel, de annál sokkal többen voltunk! Akkor éjjel még a ház lépcsőháza is tele volt velünk. Emlékezetes, nagy „kaland” volt!

A kívülálló a szamizdatról. Az első utazások nyugatra

Mostanában beszéltem több olyan emberrel, aki annak idején nem volt benne a szamizdatban és kívülállóként érdeklődött, hogyan történtek akkoriban a dolgok. Az egyik leggyakoribb kérdés az volt, hogy megverték-e a rendőrök. Nos, engem nem vertek meg.

Amikor én lebuktam, például találtak nálam ezer példányban szamizdatot, akkor én nem akartam nekimenni mondjuk négy rendőrnek, nem akartam „megverekedni” velük. Mivel mást nem tehettem, hagytam, hogy elvegyék tőlem a könyveket. Nem is „okoskodtam”, vitatkoztam velük. Tudtam, hogy nem lett volna értelme. Mindezek miatt engem nem vertek meg. Ha másképp viselkedtem volna, például nekik rontok, verekszem, üvöltözök, akkor lehet, hogy jól megverték volna. De én nem láttam ennek értelmét.

Egy másik gyakori kérdés az, hogy miért tudtuk megtenni mi ellenzékiek azt, amit tettünk. A kívülállók közül sokan azt gondolták, hogy az ellenzékiek közül többen csak azért úszhatták meg a dolgokat, mert „beépített” emberek voltak, és a rendőrök hagyták, hogy bizonyos korlátok között sok mindent megcsinálhassanak. Ráadásul sok olyan példa volt, amikor valaki, aki nem tartozott az ellenzékhez, csak egy „apróságot” követett el, például a munkahelyén szabadabban beszélt, és ezért kirúgták.

Az átlagember számára érthetetlen volt, hogy hogyan tehették meg az ellenzékiek azt, amit megtettek, miközben mások sokkal kisebb dolgokért is súlyos büntetéseket kaptak. A magyarázat az, hogy a dolgok másképp működtek, mint ahogy sok ember gondolta. Az, aki csak valami keveset tett a „rendszer” ellen, de ezt *egymagában* tette, sokkal rosszabbul járt, mint az, aki lényegesen többet csinált ugyan, de *szervezetten*, vagyis nem egyedül tette azt, amit tett. Ráadásul sokat számított, hogy a külföldi sajtó – például a Szabad Európa Rádió – rendszeresen bement, mi történt velünk, a szervezett ellenzékiekkel.

Ha valaki, aki nem tartozott hozzánk, például csak ott felejtett egy '56-os iratot egy fénymásolónál a munkahelyén és ezzel lebukott, és mást ezen kívül nem is csinált, az elvesztette az állását és mehetett valahova segédmunkásnak, hogy megéljen valamiből. Ráadásul az útlevelét is elvették. Az ilyen „magányos hősök” sajnos nem sokra mentek.

Ha valaki „beállt” az ellenzékiek közé, természetesen az is elvesztette az állását, és sokáig nem utazhatott Nyugatra. (Ez megváltozott a '89 előtti utolsó egy-két évben, akkor már szabadabban lehetett utazni.)

Mi, ellenzékiek *tudtunk egymásról*, tartottuk egymással a kapcsolatot. Ahogy már említettem, ha közülünk valakivel történt valami, azt bemondta a Szabad Európa Rádió. Az én nevem is többször elhangzott a könyvelvételek kapcsán a Szabad Európában. Az, hogy ismertük egymást, továbbítottuk a híreket egymásról, *védettséget* is jelentett. Egyebek között ez jelenthet magyarázatot arra, hogy mi, ellenzékiek miért tehettük meg azt, amit megtettünk.

Velünk ellentétben viszont a magányos embert senki nem védte meg. A közvetlen környezetén kívül nem is tudott róla senki. Vele persze azt csináltak, amit akartak.

1985–86 táján néhányan – többek között Kőszeg Ferenc és Pákh Tibor – éhségsztrájkot tartottak az útlevelükért. A dolognak nagy híre volt, és ezek az emberek értek el eredményeket. A magányos „elkövetők” meg egyszerűen csak eltűntek a „süllyesztőben”.

Egy ritkábban előforduló kérdés, hogy a szamizdatoknak volt-e impresszumuk, bele volt-e írva egy könyvbe, egy folyóiratba, hogy ki készítette, és az illetőnek mi a címe. Nos, általában semmiféle impresszumot nem tartalmaztak a szamizdatok, nem volt a kiadványba beleírva, hogy ki adta ki.

Csak két kivételről tudok. A Beszélő folyóiratba bele volt írva a szerkesztők neve, címe, sőt a telefonszáma is. A másik kivétel az ABC kiadó volt. Az ABC által kiadott könyvekben, újságokban benne volt a kiadó vezetőjének, Nagy Jenőnek a neve és a címe.

Szerintem azonban fontos ehhez hozzátenni, hogy rendőrségi szempontból valószínűleg nem volt jelentősége annak, hogy ezeknek a kiadóknak a neve nyilvános volt. Pusztán ezért senkinél sem tartottak házkutatást. Például Kis Jánosnál, a Beszélő legismertebb szerkesztőjénél tudomásom szerint soha nem volt házkutatás, bár a neve minden Beszélőn ott „virított”.

A rendőrség nem tartott házkutatást pusztán azért, mert tudta valakiről, hogy szamizdatkiadással foglalkozik. Házkutatás leginkább akkor volt, ha az illetőnél nagy mennyiségben, például ezer példányban volt szamizdat. Akkor viszont nagyon is lecsapott a rendőrségi „kommandó”, és elvitt mindent. Általában megvárták, hogy elkészüljön egy kiadvány, és csak akkor jelentek meg, amikor már minden elkészült, így a szamizdatkiadónak nagyobb volt a kára.

Az utolsó években az ellenzékieket már kiengedték Nyugatra. Én – ahogy már fentebb említettem – 1987 körül mehettem ki először egy egynapos bécsi buszos útra, de úgy, hogy komoly tortúrán estem át. Szó szerint levetkőztettek. Remélték, hogy találnak nálam legalább valutát. Végül is nem találtak semmit, pedig lett volna mit találniuk. Ugyanis volt nálam eldugott valuta a bécsi költségeim fedezésére. Az összetekert bankjegyeket (ne gondoljon senki valami nagy összegre!) a fényképezőgépbe tettem, a film helyére. Amikor kérdezte a tiszt, hogy van-e a gépben film, én természetesen azt mondtam, hogy van. Úgy gondolom, hihetően mondhattam, mert elhitte és nem merete kinyitni a fényképezőgépet.

Miközben engem motoztak, a cuccaimat alaposan szétszedték, átvizsgálták, az egész busz rám várt. Amikor végül is a vizsgálat után visszaérkeztem a buszhoz, mindenki hallgatott, senki nem mert kérdezni semmit.

Lényegében két dolog miatt engedtek ki engem és másokat: hogy jobb színben tűnjön fel a rendszerük a külföld előtt, és hogy lehetőleg belekeverjenek bennünket valamibe, például „valutázásba”.

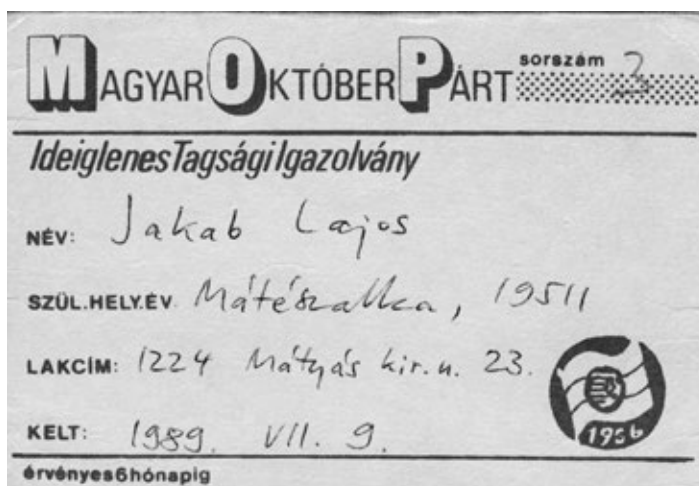
Az említett egynapos bécsi utam után az első igazi nagyobb utam, amikor Londonba is sikerült eljutnom, 1988-ban volt. Találkoztam Krassó Györggyel, aki azokban az időkben Londonban élt a bátyja lakásában. Sokat beszélgettünk, én könyveket akartam hazavinni Londonból. A Szent Pál katedrális közelében volt egy kis könyvesbolt, amely – szerintem elsősorban kelet-európaiaknak – kedvezményes áron kínálta a főleg politikai tartalmú könyveit. Harminc-negyven könyvet sikerült beszereznem. Magyarországra érkezésemkor azonban voltak problémák. Elvettek tőlem mindent, a könyveket, a jegyzeteimet, a legkisebb cédulákat is. Később a könyveknek körülbelül a kétharmadát visszakaptam.

Politizálás, pártok

1989-ben sokan beléptek az akkor megalakult pártok valamelyikébe. Én szerencsére csak egy pártba léptem be, a Magyar Október Pártba (lásd a 15. képet).

Részben a Republikánus Kör tagságából alakult meg a párt, de mások is csatlakoztak. A vezéregyéniség, a fő kezdeményező egyértelműen Krassó György volt. Nagyon lelkes, rendkívül agilis ember volt. Megítélésem szerint Krassó becsületes ember volt, aki nem elsősorban hatalmat, hanem inkább demokráciát akart. Ezt úgy értem, hogy

15. kép. Az Ideiglenes Tagsági Igazolványom

a Magyar Október Pártban nem volt vezetőség, nem volt egy bármilyen nevű központi testület sem. (Más pártokban ez teljesen másképp volt.) Mindenki „egyenlő” volt. Még Krassónak sem volt hivatalosan semmilyen tisztsége. Így azonban egy párt nem tud, nem tudott igazán nagyra nőni, még ha a szándékai tisztességesek is voltak. Körülbelül fél évig rendszeresen részt vettem a párt gyűlésein. Aztán kezdtem belefáradni. Jellemző, hogy amikor még este 11-kor vagy 12-kor is ment a hosszas tárgyalás egy-egy témában, akkor nekem már kezdett elegendő lenni, és szerettem volna hazamenni. Nem volt ez nekem való. Ráadásul Philipp Tibi kifejezésével élve több akcionista fellépést hajtott végre a párt. Például látványosan átnevezték a Münnich Ferenc utcát Nádor utcává. Egy másik akció keretében pedig valahol Csepelen rántott levest osztottak.

Én ezekkel az akciókkal nem igazán tudtam azonosulni. Nem illettek az egyéniségemhez. Nekem nem ezek a látványos „happeningek” kellettek, én egy „komoly” pártot szerettem volna. Végül lassan „kiszálltam” a pártból anélkül, hogy ténylegesen kiléptem volna belőle.

Ide tartozik, hogy néhány szót szóljak a „rendszerátváltásról”, hogy miért csináltam én annak idején azt, amit csináltam, hittem-e a sikerben.

Nos, annak idején, amikor a nyolcvanas években én elkezdtem a szamizdatokat csinálni, részt venni a tüntetéseken, akkor én nem gondoltam, hogy ezek a mozgalmak sikerre vezetnek, vezethetnek. Előtte több évtizedet töltöttem el a „szocialista” Magyarországon. Ez a több évtized szinte a változathatatlan sárgát sugallta sok ember számára. Nem igazán látszott esély arra, hogy komoly változások történjenek.

Hogy akkor miért csináltam? Mert egyszerűen nem tartottam demokratikusnak azt, hogy az országban csak egy párt van, és nincs választási lehetőségük az embereknek. Logikusnak tartottam, hogy ezzel szembeálljak, hogy a tájékoztatás pártmonopóliumával szemben fellépjek azzal, hogy szamizdatkönyveket adok ki. Számomra ez természetes volt, és szinte így kellett cselekednem. Ezt csináltam, anélkül, hogy foglalkoztam volna azzal, hogy lehet-e ez sikeres. (Meg persze azt is tudtam, hogy már elmúlt az ötvenes évek kemény diktatúrája, tehát kevesebb volt a félnivaló.)

Amikor aztán megtörténtek az 1989-es, '90-es események, én szkeptikus voltam. Nem igazán hittem, hogy a változások valódiak lesznek. Gyanakvással, bizalmatlansággal fogadtam az eseményeket. Csak miután megtörténtek az ismert politikai fejlemények, akkor, néhány évvel később fogadtam el, hogy történtek változások.

Ráadásul az új „modellben” is sok hibát láttam, látok. Tudom, a többpártrendszer se tökéletes. De ez már egy másik írás témája lenne.

Fel szokták tenni a kérdést, hogy csalódás volt-e számomra az, ami 1989 után történt?

Nos, számomra a rendszerváltás nem volt csalódás. Mivel nem vártam tőle semmit, nem is lehetett csalódás. Tulajdonképpen abban sem hittem, hogy egyáltalán lesz rendszerváltás. (Sokak szerint tényleg nem is volt rendszerváltás, legfeljebb csak módszerváltás volt. E szerint az álláspont szerint manapság a politikai elit más, új módszerekkel, a demokratikus látszatokra többet adva irányítja a társadalmat. A néhány ember által irányított sajtónak jelentős befolyása van a közvéleményre és ezen keresztül a választási eredményekre. Így megkérdőjelezhető a választások demokratikussága.)

Ahogy már említettem, mivel előzőleg több évtizeden keresztül a szocializmusban éltem, azt szinte megváltozathatatlanak éreztem. Ezért aztán nem voltak „nagy reményeim”.

Zárásként

1990 után sok minden megváltozott. Az előző fejezetben részleteztem a politikához való hozzáállásomat. A politika ma is érdekel, tájékozott vagyok, de részt nem veszek benne a fentiekben elmondottak miatt.

Az 1990 utáni politikai változások után legális könyvkiadót alapítottam, megtartottam a szamizdatos nevet, az Áramlatot. A legális időszakban körülbelül öt könyvet adtam ki. Ezeknek csak egy része volt siker. Így lassan abbahagytam a könyvkiadást, és csináltam újra azt, amit a szamizdatozás kezdete óta csinállok: magánórát adok.

A fentiekben már említettem, hogy 1990 után megtudtam négy-öt régi szamizdatosról, akik közül néhányval együtt szamizdatoztam, hogy annak idején besúgók voltak. (Több ismerősöm kikérte az anyagait a Történeti Hivataltól, és többnyire ezekből derültek ki a tények.) Például megtudtam az egyik nyomdászról, aki az utolsó időszakban nyomtatott nekem, hogy besúgó volt. Az, hogy megtudtam néhány besúgó nevét, nem nagyon rázott meg. Mindig tudtam, hogy voltak körülöttem besúgók, legfeljebb azt nem tudtam, hogy pontosan kik voltak azok.

A dolgok „utóéletéhez” tartozik az is, hogy a Történeti Hivataltól én is kikértem a rám vonatkozó anyagokat, amelyek körülbelül 150 oldalt tettek ki. Nagy meglepetéseket nem találtam.

Friss fejlemény, hogy 2015-re elkészült és megnézhető a *Lejáratás és bomlasztás – A hálózat örök* című dokumentumfilm. Arról szól, hogy a rendőrök hogyan szítottak ellentéteket az ellenzékiek között, illetve hogyan keltették rossz hírért az általuk kiszemelt személynek. Érdekes film.

A régi szamizdatosok közül még mindig rendszeresen találkozom öt-hat emberrel. Érdekes, hogy – mint az ország is – mi is kétfelé oszlottunk. Van, aki közülünk liberális, és van, aki jobboldali-nemzeti gondolkodású lett.

Záró gondolatként és kérdésként feltenném magamnak, hogy megérte-e nekünk szamizdatozni a nyolcvanas években majdnem tíz évig. Nos, ahogy már előzőleg említettem, anyagilag biztosan nem érte meg!

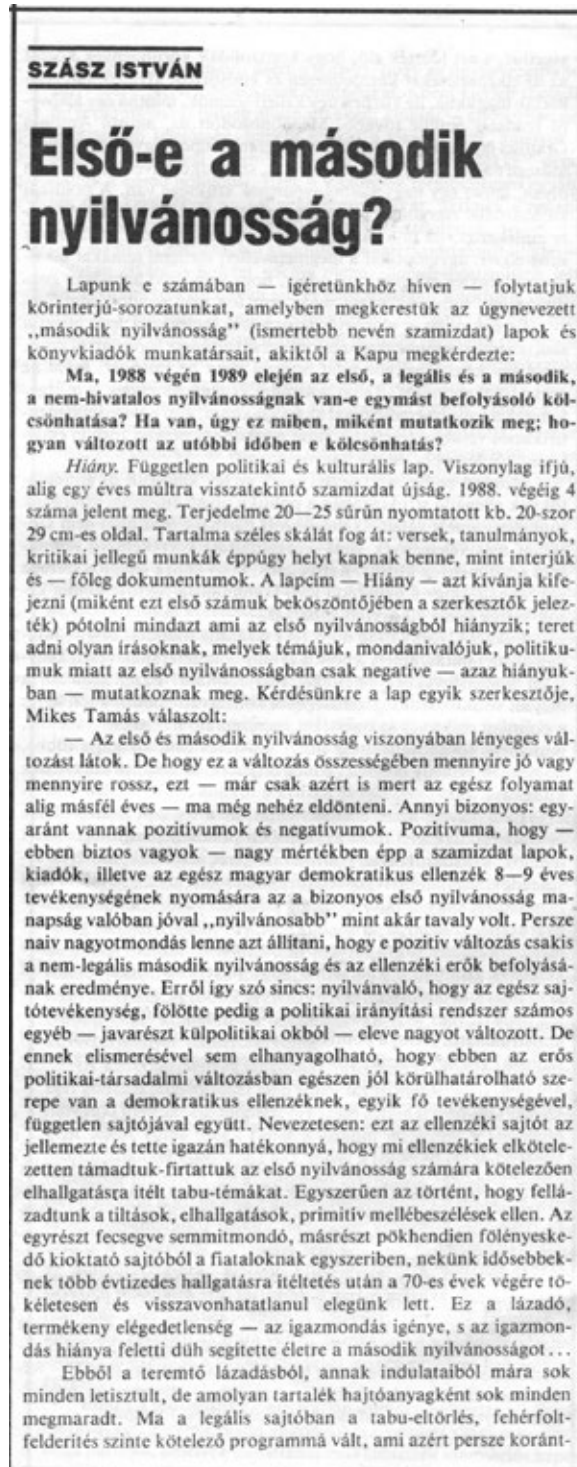
Közülünk az idősebbek már nyugdíjasok, a kevésbé idősek meg hamarosan nyugdíjba mennek. A kiesett szamizdatos évek és a kieső jövedelmek miatt szinte mindannyiunknak kicsi a nyugdíja. De azért nemcsak a pénzt kell nézni! Mi részt vettünk valamiben, ami ma már történelem. Én személy szerint – bár anyagilag nagyon nem érte meg – örülök

annak, hogy részt vehettem ebben a „mozgalomban”. Mindig szívesen emlékszem vissza azokra az időkre. Jó, hogy ez nem maradt ki az életemből!

Végül két dokumentumot szeretnék közzétenni, valamint azoknak a nevét, akiket ugyan nem említettem eddig a szövegben, de mégis részesei voltak az eseményeknek, segítettek nekem.

Először egy újságcikket közlök. Szász István a Kapu című folyóiratban egy sorozatot indított 1988 végén. Ebben kérdéseket tett fel szamizdatkiadóknak, többek között nekem is (lásd a 16. képet).

16. kép. A Kapu cikksorozata... a cikk eleje

(Kapu, 1989. január)

...és a rám vonatkozó rész

szorosabban kötődnek majd bizonyos önszerveződő társadalmi csoportokhoz, autonóm kezdeményezésekhez. Jelesül: a szamizdat „felszabadulásának” útja a nevesedés és a csoporthoz kötődés. A kiadvány, ami tegnap suttymban készült s a szellemi feketepiacon forgalmaztatott, holnapra nyíltan — vállalva a nyíltsággal járó összes új kihívást és próbatételt — bevallottan egy-egy politikai csoport netán születendő párt orgánumává válik.

*

Áramlat kiadó. Mintegy 3 éve jelent meg ez a könyvkiadó a második nyilvánosság piacán, gyakran más patinás szamizdat kiadókkal — így az egyik legrégebbivel, az „AB”-kiadóval koprodukcióban. Kiadványai, ha nem is túl számosak, de igényesek és széles témaspektrumot fognak át. Az Áramlat adta ki az AB kiadóval közösen az utóbbi évek egyik legnagyobb szamizdat könyvsikerét: Aczél Tamás—Méray Tibor szerzőpáros Tisztító viharját, Gosztonyi Péter, Svájcban élő neves történész 1956-ról írott könyvét, utoljára pedig Jász Viktor (írói álnév) javarészt politikai témájú verseskötetét.

A bevezetőben feltett kérdésre Jakab Lajos, a kiadó vezetője válaszol:

— A kétféle nyilvánosság hatása sokat változott. Változott mindkét nyilvánosság önmagában is, változott egymásra gyakorolt hatásuk is. Ez az egész meglehetősen bonyodalmas folyamat alapvetően függ társadalmi helyzetünk állapotától, változásaitól. Milyen is volt a két nyilvánosság a kezdetben — a 80-as évek elején? Igaz az időben a szamizdat szerkesztői — és munkái — a jelenleginél összehasonlíthatatlanul rosszabb helyzetben voltak. Egyfelől: rendőri zaklatások, rendszeres lap-elkobzások. Másfelől: a szerkesztők maguk is akkor, menet közben tanulták a könyv- és lapcsinálás fortélyait. Mégis azt mondom: a nyolcvanas évek derekáig a szamizdat a mainál jobb helyzetben volt. Miért? Talán, mert a konspiratív titokzatosság kétes misztikája vette körül. Szamizdat-hoz jutni, olvasni, terjeszteni — a bátrabbak közül az előállításban is közreműködni — a nagy kaland, az izgalom volt.

A szamizdatot éltette és oltalmazta a tiltott gyümölcs varázsa és csak a szerkesztők rendkívüli felkészültségének, roppant igényes szellemi munkájának volt köszönhető, hogy e kezdeti időben az egész szamizdat nem vált valami különös extrém játékká, netán afféle sznobok csemegéjévé. De jobb helyzetben volt a korai szamizdat azért is, mert tényleg egyedül volt a porondon. A korabeli sajtó és könyvkiadás anno 1985-ig olyan unalmas, annyira egysíkú volt — a társadalmat izgató valós kérdésekkel még csak említés-szinten sem foglalkozott —, hogy igazán nem volt túlzottan nehéz dolog az első nyilvánosságnál igényesebb, érdekesebb, értékeesebb kiadványokat készíteni. Hiszen a hivatalos sajtóban jóformán minden tabu volt. Főleg azok a kérdések, amelyek a társadalmat már igenis erősen foglalkoztatták. Mintha csak a politika egy ostoba fordított játékot kényszerített volna az első nyilvánosságra: minél jobban izgatta valami a társadalmat, annál szigorúbban tilos volt a sajtónak beszélni róla. Ilyen légkörben a szamizdat felkészültségével, nyíltságával, gyakran drámai őszinteségével olyan újszerű jelenség volt, amely egyszerűen meghódította a társadalmi kérdések iránt kicsit is fogékony olvasókat. Könyvkiadásban ugyanez, vagy talán még rosszabb volt a helyzet.

Mára ezek a körülmények gyökeresen megváltoztak. Néha túl látványosan is ahhoz, hogy a változás igazi valóságtartalmát mérni lehessen.

Szinte elcsépeelt sláger-témává változtak olyan régi szigorú tabuk, mint a többpárt-rendszer, társadalmi pluralizmus, piacgazdálkodás stb. Amolyan tabu-maradéknak jóformán csak a „párt vezető szerepe” és a „szövetségi kapcsolataink” témakör maradt.

Persze más kérdés — mi több, nagyon nyitott kérdés — hogy e felszabadított témáknak, a szavakon túlmenően mekkora valós tartalmat szánnak a politika irányítói. Vajon mennyire veszik ők maguk komolyan a pluralizmusról, többpárt-rendszerről hangoztatott — majd korrigált, visszavont aztán újra felvetett — szövezt, és mennyire csupán üres retorika mindez. Akárhogyan is van a kimondhatóság, megfogalmazás szintjén kétségtelenül roppant nagy a változás. Én inkább a napi és heti sajtóban érzem ezt a javulást, a könyvkiadásban kevésbé. Nemcsak azért, mert ott jelenleg is több a tilalmazott könyv, hanem azért is, mert a magyar könyvkiadás szerkezeti nehézsége miatt messze nem tud úgy alkalmazkodni az új idők tempójához, mint mondjuk egy napilap vagy folyóirat...

Minden javulással együtt korántsem érzem úgy, hogy elemi erővel köszöntött volna ránk a teljes sajtószabadság. Az olvasók valóban teljes körű, elemző igényű tájékoztatása, még enyhén szólva is, igen gyatra. A gyorsan szaporodó, nagyon fontos társadalmi kezdeményezésekről, az önszervező politikai csoportok valódi mibenlétéről, elvi programjaikról, rendezvényeiről vajmi keveset tud meg az az átlag-olvasó, aki csak a legális sajtó közléseire hagyatkozik. Jellemző erre a felemás helyzetre, hogy fontos társadalmi eseményekről, egy-egy rendezvény „elmaradásáról” (betiltásáról) többnyire csak rövidke, jó, ha nem rendőri, közlemény olvasható. A tiltás részleteiről, hátteréről, motivációjáról az újságolvasó honpolgár az első nyilvánosságban igencsak kevés információt találhat. Jellemző, hogy a publikum egy-egy tömegdemonstráció, tüntetés esetén általában nem annak meghirdetéséről hanem lefújásáról kap hírt (gondolok pl. legutóbb az 1988. október 23-i tüntetés rendőrhatalósági tiltalmáról szóló, mindössze 10 soros újságközleményre).

A szamizdat viszont természetesen bőséges információt szolgáltat ezekről az ügyekről is. Általában manapság sem változott a helyzet abban, hogy a szamizdat egy-egy téma előadásában, elemzésében sokkal alaposabban, szakszerűbben nyilvánul meg, mint a legális sajtó. Ez az elemzőkészség és a teljes őszinteség megmaradt erősségünknek a jelenlegi feljavitott, de korántsem teljesen felszabadított sajtóval szemben.

Hátrányunk, hogy szegényes technikai eszköztárunk, anyagi lehetőségeink korlátozzák a megjelenések gyakoriságát, így a legális sajtóval eleve nem tudunk naprakészen konkurálni. Emellett — noha e tekintetben is van javulás — a technikai eszközök korlátozottságán kívül ma is akadály, hogy lapjaink, könyveink azért mégiscsak illegális körülmények között készülnek. Jellemző, hogy idetova egy évtizedes szamizdatolás után is, csupán egyetlen olyan lapunk van — a Demokrata — amely legalább a havi egyszeri megjelenést tartani bírja.

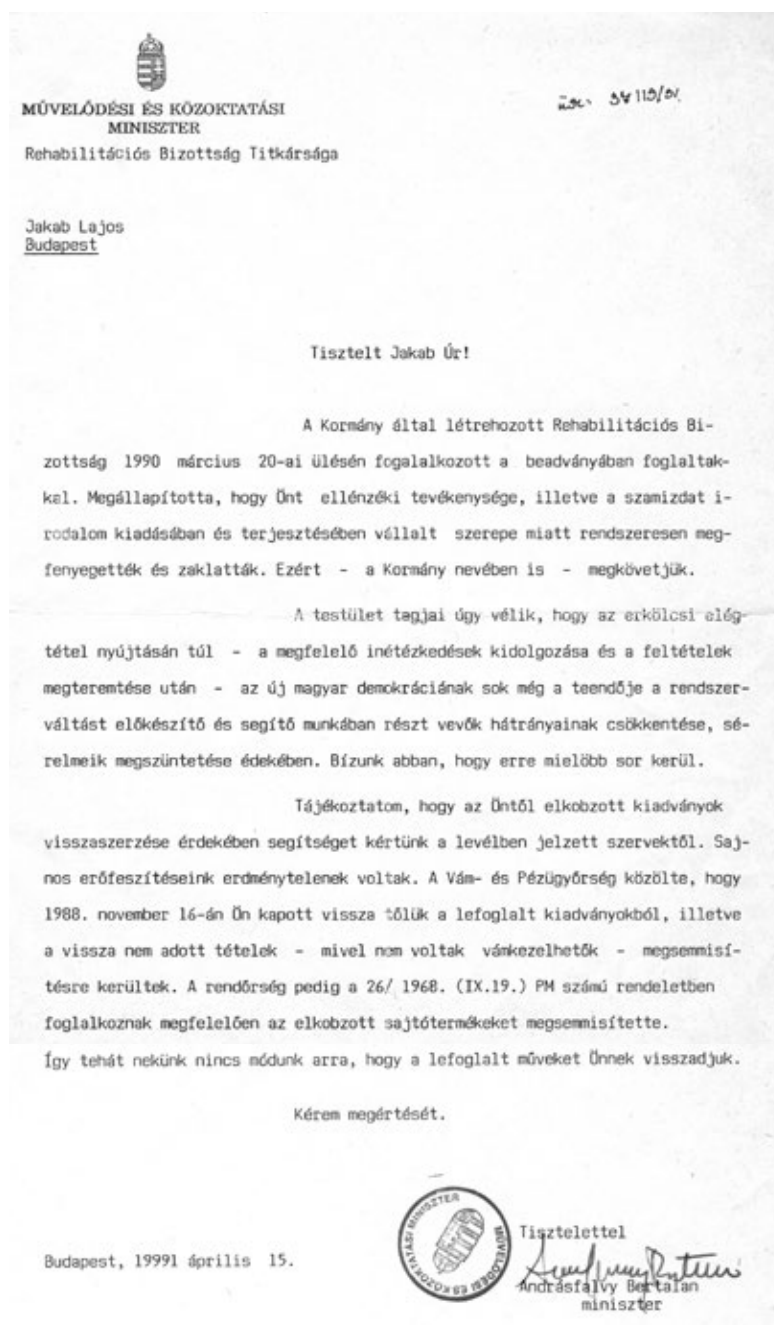
Mint mondtam némi javulás mutatkozik a könyvkiadás területén is. A javulás meglehetősen látszólagos, érte ezalatt, hogy sok-sok könyv megjelenéséről beszélnek, ígérik-ígérik a műveket és néha aztán valamelyik — nagy meglepetésünkre — tényleg megjelenik. A könyvkiadásban jelenleg is nyomasztóan sok a tiltás a központilag vezérelt politikai fékezés. Példának okáért: teljességgel lehetetlennek tartom, hogy mondjuk első nyilvánosságban jelenhessen meg az Áramlat kiadó legutóbbi „terméke”: Gosztonyi Péternek — a téma világszerte elismert magyar kutatójának — 1956-ról írt munkája.

Összefoglalva: világosan látom — s látja valamennyi szamizdat munkatárs — az első nyilvánosság pozitív változásait. De ugyanilyen világosan látjuk-érezzük a nagyon is létező korlátokat is. Így a bizonyos fokú egészséges egymásra hatás helyett továbbra is inkább egyfajta párhuzamoság tapasztalható. Pedig itt lenne már az ideje, hogy a párhuzamosító korlátok ledőljenek és szabadon, nyugodtan — végre a normális piaci viszonyok között — dolgozhasanak a szamizdat szerkesztői is.

A másik dokumentum, amit ígértem, egy miniszteri levél. 1990 végén a Művelődési Minisztérium foglalkozott a szamizdatosok kárpótlásával. Én – és többen mások – ekkor a minisztériumhoz fordultunk. Én a levelemben egyrészt kértem, hogy a tőlem elvett, még meglévő dolgokat adják vissza. Ezen kívül lényegében csak erkölcsi kárpótlást kértem. (Lehet, hogy többet kellett volna kérnem.) Kértem, hogy a Magyar Köztársaság (mint a Magyar Népköztársaság jogutódja) hivatalosan kérjen elnézést a nyolcvanas években engem ért zaklatások miatt és adja vissza a jogaimat, amelyektől annak idején hivatalos határozatok nélkül, de a gyakorlatban mégis megfosztottak. Megfosztottak például attól a jogomtól, hogy a diplomámnak megfelelő közgazdászai munkát vállalhassak. Hasonló volt a sokáig fennálló utazási korlátozás is.

A levelemben Andrásfalvy Bertalan miniszter válaszolt. Csak annyit tennék hozzá a levélhez, hogy a benne megfogalmazott szándék, vagyis „a rendszerváltást előkészítő és segítő munkában résztvevők hátrányainak csökkentése” *nem valósult meg*. Az alábbi miniszteri levélen kívül én semmit sem kaptam (lásd a 17. képet).

17. kép. A miniszteri levél

Igaz, hogy – legalábbis én – nem „erősködtem”, nem küldtem a kérvényeket sorozatban a különböző intézményeknek, minisztériumoknak. (Lehet, hogy más szamizdatos többet próbált elérni a saját érdekében, de látványos „eredményekről” nem tudok.)

A szövegben előfordulókon kívül még az alábbiakkal volt alkalmam együtt dolgozni a „szamizdatos évek” során (elnézést kérek attól, akit véletlenül kifelejtettem):

Ángyán István	Kalmár Béla	Serfőző Magdi
Bajai Andor	Kolozsi András	Skribek László
Balogh István	Konkoly Edit	Sólyom Péter
Boros Károly	Kovács András László	Szalai Pál
Böszörményi Péter	Kovács Kati	Szentesi Márta
Demjén Zoltán	Lenti János	Talata József
Erdélyi Ernő	Mészáros István	Tarr Péter
Farda Lajos	Moldován László	Tomka Mihály
Fazekas Antal	Molnár Tamás	Tóth Ernő
Hodos András	Ötvös János Attila	Vaspál Vilmos

Jakab Lajos 1951-ben született Mátészalkán. Tizenhárom éves koráig a közeli Hodász községben élt, majd Budapest közelébe, Vecsésre került. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen elméleti tervező-elemző szakon végzett, majd 1979-től különböző vállalatoknál dolgozott közgazdászként. 1985 elején rúgták ki a Phylaxia nevű vállalattól, ahol közgazdasági osztályvezetőként dolgozott. 1985-től 1989-ig az Áramlat Szamizdat Kiadót vezette. A szamizdatos évek során két-három rövidebb írása jelent meg szamizdat újságokban, például 1956-ról, Magyarország gazdasági helyzetéről. Az életút további részleteit a visszaemlékező írás tartalmazza.